

ISD

Powering solutions
to extremism
and polarisation

INTERVENTIES BIJ VROUWEN EN MEISJES DIE BETROKKEN ZIJN BIJ ISLAMISTISCH EXTREMISME

Een Toolkit Voor Hulpverleners

Chloe Colliver
Seran de Leede
Lucie Parker
Hadiya Masieh
Rebecca Skellett
Alexia Augeri
Charlotte Moeyens

Over deze toolkit

De terugkeer van vrouwen en meisjes uit voormalige door ISIS bezette gebieden vormt nieuwe en moeilijke uitdagingen voor overheden, gemeenschappen en eerstelijnsverleners. Het belang van terugtrekking en deradicalisatiewerk met dit cohort vrouwen kan niet worden onderschat. Deze toolkit biedt evidence-based richtlijnen voor beleidsmakers en praktijkmensen, gebaseerd op de expertise van interventieproviders en praktijkmensen in het VK en Nederland die hebben gewerkt met meer dan 250 vrouwen die verbonden waren met islamistisch extremisme. De toolkit is ontworpen om de aandacht te vestigen op effectieve werkwijzen en processen voor interventievoorziening met vrouwen en meisjes, en om bestaande beleidskaders en praktische hulpmiddelen beschikbaar te stellen voor degenen die bij deze zaken betrokken zijn. De inzichten en aanbevelingen van de toolkit zijn in de eerste plaats bedoeld om personen te ondersteunen die rechtstreeks betrokken zijn bij het aanbieden van tertiaire interventies met vrouwen en meisjes, maar ook als leidraad voor beoefenaars en bredere maatschappelijke belanghebbenden die betrokken zijn bij het beschermen van risicovolle vrouwen en meisjes in Nederland en het Verenigd Koninkrijk.

©ISD, 2019

Londen | Washington DC | Beiroet | Toronto

Institute for Strategic Dialogue (ISD) is een bedrijf beperkt door garantie, geregistreerd kantooradres PO Box 75769, London, SW1P 9ER. ISD is geregistreerd in Engeland met bedrijfsregistratienummer 06581421 en geregistreerd liefdadigheidsnummer 1141069. Alle rechten voorbehouden.

Elke kopie, reproductie of exploitatie van het geheel of een deel van dit document of bijlagen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van ISD is verboden.

Ontworpen door www.marissaconway.com. Gezet door Lookandfeelstudio.

INHOUD

Inleiding	4
1. Op onderzoek gebaseerde inzichten voor interventies	6
Belangrijkste bevindingen: hoe komt het dat vrouwen en meisjes radicaliseren en zich inlaten met Islamistisch extremisme?	8
Belangrijkste bevindingen: Wat is de rol van vrouwen en meisjes in netwerken van moslimextremisten en hoe communiceren zij met anderen in deze netwerken?	12
2. Aanbevelingen voor interventies: hulpverleners	14
Checklist met aanbevelingen voor hulpverleners	15
Aanbevelingen voor hulpverleners (volledige lijst)	17
3. Casestudy's: toepassing van onderzoek en aanbevelingen	26
Casestudy 1: Multi-institutioneel ingrijpen bij een slachtoffer van huiselijk geweld	28
Casestudy 2: Ideologische interventies - De "Aalimah"	31
Casestudy 3: Aangetrokken door geweld - het geïsoleerde meisje	34
Bijlage 1: Aanbevelingen voor beleidsmakers	37
Bijlage 2: Bestaande hulpmiddelen en handvaten voor interventieaanbieders en beleidsmakers	41
Bijlage 3: Bestaande beleidskaders en interventiemethodes in het Verenigd Koninkrijk en Nederland	43
Interventiekader 1: Het Britse Channel-programma	43
Interventiekader 2: de Nederlandse aanpak	45
Bijlage 4: Begrippenlijst	47

INLEIDING

In februari 2015 reisden drie schoolmeisjes uit de Londense wijk Bethnal Green naar Syrië, met het voornemen zich te voegen bij de honderden andere vrouwen en meisjes die uit Europa waren afgereisd om zich te vestigen in het zogenoemde Kalifaat.¹ Datzelfde jaar vertrok een Nederlandse vrouw die alleen bekend stond onder de naam “Um Mohammed” uit Nederland voor een nieuw leven in deze Islamitische Staat, op zoek naar een “gelukkiger” bestaan.² Hoewel vrouwen zich in het verleden vaker hebben aangesloten bij extremistische bewegingen is het aantal vrouwen dat vertrok om zich bij Islamitische Staat (IS) in Irak en Syrië aan te sluiten ongeëvenaard.

13%

van de **buitenlandse burgers** die tussen april 2013 en juni 2018 bij ISIS zijn aangesloten, waren vrouwen

12%

van de **Britse reizigers** tussen april 2013 en juni 2018 die zich bij ISIS hebben aangesloten, waren vrouwen (in totaal 100 vrouwen)

30%

van de **Nederlandse reizigers** tussen april 2013 en juni 2018 die zich bij ISIS hebben aangesloten, waren vrouwen (in totaal 100 vrouwen)

Volgens het International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR) van King's College London was van de circa 42.000 buitenlandse burgers die zich tussen april 2013 en juni 2018 bij IS aansloten 13% vrouw.³ De aantallen Britse en Nederlandse vrouwen die zich bij IS hebben aangesloten variëren: ongeveer 12% (100 vrouwen) van alle Britse uitreizigers⁴ en 30% (100 vrouwen) van alle Nederlandse uitreizigers zijn volgens de cijfers vrouw.⁵ Nu IS het Kalifaat als zijn leefgebied is kwijtgeraakt, blijft onbekend wat het lot is van de vrouwen en meisjes die in Syrië en Irak zijn achtergebleven.

De terugkeer van (geradicaliseerde) vrouwen en meisjes uit de gebieden die door IS bezet zijn geweest, vormt een nieuwe en lastige uitdaging voor overheden, gemeenschappen en hulpverleners in het veld. Een gendergerichte aanpak kan een waardevolle aanvulling zijn op programma's die gericht zijn op disengagement en deradicalisering van deze vrouwen. Deze toolkit is bedoeld om beleidsmakers en hulpverleners die werken met geradicaliseerde vrouwen handvaten te bieden bij het effectief inpassen van een gendergerichte aanpak in hun werk. Het handelingsperspectief dat hierbij wordt aangeboden is gebaseerd op de expertise van interventieaanbieders en hulpverleners in het Verenigd Koninkrijk en Nederland, die met meer dan 250 geradicaliseerde vrouwen hebben gewerkt.

In de toolkit wordt benadrukt welke werkmethoden en processen effectief (en ineffectief) zijn bij interventies gericht op deradicalisering van vrouwen en meisjes, en wordt een overzicht gegeven van de bestaande beleidskaders en praktische instrumenten die in dergelijke gevallen ter beschikking staan aan de betrokkenen. De inzichten en aanbevelingen in deze toolkit zijn voornamelijk bedoeld ter ondersteuning van personen die direct betrokken zijn bij de verlening van tertiaire (zgn. downstream)⁶ interventiehulp aan vrouwen en meisjes, maar ook als handelingsperspectief voor hulpverleners en belanghebbenden in breder verband die betrokken zijn bij de bescherming van de vrouwen en meisjes behorende tot de risicogroep in Nederland en het Verenigd Koninkrijk.

Deze toolkit is onderverdeeld in drie segmenten:

1

1. Op onderzoek gebaseerde inzichten voor interventies: trajecten en netwerken

Belangrijke bevindingen uit wetenschappelijke literatuur, interviews met deskundigen, en dossiers over de radicalisering van vrouwen in het Verenigd Koninkrijk en Nederland.

2

Aanbevelingen: beleid en praktijk

Aanbevelingen voor hulpverleners die zijn ingeschakeld bij interventies bij vrouwen en meisjes met een betrokkenheid bij Islamistisch extremisme in het Verenigd Koninkrijk en Nederland.

3

Casestudies: toepassing van onderzoek en aanbevelingen

Drie scenario's die zijn bedoeld als instrumenten om hulpverleners inzicht te geven in de kansen en uitdagingen die zich voordoen bij de toepassing van aanbevelingen in de praktijk.

HOOFDSTUK 1: OP ONDERZOEK GEBASEERDE INZICHTEN VOOR INTERVENTIES

BELANGRIJKSTE BEVINDINGEN:

Hoe komt het dat vrouwen en meisjes radicaliseren en zich inlaten met Islamistisch extremisme?

BELANGRIJKSTE BEVINDINGEN:

Belangrijkste bevindingen: Wat is de rol van vrouwen en meisjes in netwerken van moslimextremisten en hoe communiceren zij met anderen in deze netwerken?

Actueel onderzoek is een essentiële informatiebron voor hulpverleners die zaken behandelen waarin radicalisering van vrouwen en meisjes een rol speelt. In dit hoofdstuk worden de resultaten van een half jaar durend onderzoeksproject gepresenteerd. Dit onderzoek was erop gericht de meest recente inzichten op het gebied van radicalisering van Islamistisch extremistische vrouwen en meisjes uit het Verenigd Koninkrijk en Nederland inzichtelijk te maken. In het onderzoek is getracht antwoorden te vinden op de volgende vragen:

- 1** Welke trajecten zijn aan te wijzen bij de radicalisering van vrouwen en meisjes die zich aansluiten bij IS en/of IS-gezinde groeperingen in Nederland en het Verenigd Koninkrijk?
- 2** Wat is de rol van vrouwen en meisjes in Islamistisch extremistische netwerken?
- 3** Hoe zijn eventuele Islamistisch extremistische vrouwennetwerken georganiseerd, en hoe gaan zij te werk?

Het onderzoek waarop deze toolkit is gebaseerd, bestond onder meer uit:

- de bestudering van wetenschappelijke literatuur;
- een expertmeeting met deskundigen, bestaande uit interventieaanbieders, politievertegenwoordigers, hulpverleners in het veld, wetenschappers en beleidsmakers uit het Verenigd Koninkrijk, Nederland en België, die in 2018 in Londen heeft plaatsgevonden;
- gestructureerde diepte-interviews met twee Britse interventieaanbieders, die samen meer dan twintig jaar ervaring hebben in het uitvoeren van interventies;
- gestructureerde diepte-interviews met twee Nederlandse hulpverleners, die rechtstreeks werken met geradicaliseerde meisjes uit verschillende delen van Nederland;
- interviews met procesregisseurs uit het Zorg- en Veiligheidshuis Rotterdam Rijnmond en leden van de Rotterdamse CTER-eenheid (contraterrorisme, extremisme en radicalisering) om meer inzicht te krijgen in de (de)radicalisering van vrouwen uit de regio Rotterdam;⁷
- bestudering van dossiers van strafonderzoeken die door de Rotterdamse politie zijn uitgevoerd naar activiteiten van Islamisten in de periode van 2013 tot 2018. Deze inzage in dossiers is mogelijk gemaakt dankzij de medewerking van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV), het Rotterdamse Openbaar Ministerie en de Rotterdamse politie;⁸
- het huidige onderzoek van het ISD naar de sociale media-profielen van westerse vrouwelijke migranten die zijn uitgereisd om zich aan te sluiten bij IS en mee te werken aan de opbouw van een eigen staat.⁹

BELANGRIJKSTE BEVINDINGEN: HOE KOMT HET DAT VROUWEN EN MEISJES RADICALISEREN EN ZICH INLATEN MET ISLAMISTISCH EXTREMISME?

- 1 Simplistische verklaringen voor het feit dat vrouwen als “jihadbruiden” betrokken zijn bij extremistische, Islamistische groepen zijn van weinig nut om inzicht te verkrijgen in de redenen van de vrouwen en meisjes voor hun steun aan extremistische, Islamistische bewegingen.¹⁰

Uit bestudering van Nederlandse en Britse zaken van radicalisering van vrouwen blijkt hoe complex de redenen voor de steun van vrouwen aan extremistische bewegingen zijn. Volgens de interventieaanbieders die met geradicaliseerde vrouwen en meisjes hebben gewerkt, wordt bij een simplistische voorstelling van zaken voorbijgegaan aan een aantal belangrijke factoren binnen hun radicaliseringproces. Een simplistische voorstelling van de motivatie van vrouwen en meisjes om zich aan te sluiten bij Islamistisch extremistische groepen kan bovendien leiden tot versterking van misleidende stereotypen en vooroordelen, waarbij vanuit wordt gegaan dat vrouwen passieve volgers zijn in plaats van actieve, ideologische aanhangers. Recent onderzoek, zoals dat van Pearson en Winterbotham, “Women, gender and Daesh radicalisation: A milieu approach” (2017), onderschrijven dat dergelijke theorieën contraproductief zijn en weinig bijdragen aan het begrijpen van radicalisering en rekrutering van vrouwen.

- 2 Het sluiten van een huwelijk kan op verschillende manieren relevant zijn.

Uit de inzichten die zijn verkregen door zowel de Britse als de Nederlandse deskundigen blijkt dat een huwelijk door de vrouwen en meisjes wordt gebruikt als praktische manier om hun huidige levens te ontvluchten en, wat betreft de vrouwen en meisjes onder hen die in het Kalifaat willen gaan wonen, als een manier om hun migratie te vergemakkelijken. In de eerste plaats zagen sommige vrouwen en meisjes een huwelijk (met een Islamistische strijder), of het vooruitzicht daarop, als een belangrijk doel op zich (omdat zij het huwelijk zien als een religieuze plicht). Voor andere meisjes was een huwelijk een manier om hun status te verhogen en, in het geval van uitreis naar Syrië of Irak, hun migratie en hun leven na aankomst te vergemakkelijken. [Voor een casestudy over de rol van het huwelijk in interventies bij vrouwen, zie casestudy 1].

3 Verschillende factoren kunnen een rol spelen in de radicalisering van vrouwen. Inzicht in deze complexiteit kan hulpverleners die met deze vrouwen werken ondersteunen.

Recente wetenschappelijke literatuur laat zien dat aan de radicalisering van vrouwen, net als bij mannen, een ingewikkelde combinatie van factoren ten grondslag ligt.¹¹ In sommige gevallen spelen bepaalde factoren een belangrijkere rol voor vrouwen dan voor mannen. Bestaande deradicaliseringsprogramma's zouden om deze reden gebaat zijn bij een gendergerichte aanpak. Ook de interventieaanbieders die hebben meegewerkt aan de ontwikkeling van deze toolkit onderstrepen dat geradicaliseerde Islamistisch extremistische vrouwen en meisjes gebaat zijn bij een gendergerichte aanpak. In het onderzoek dat is uitgevoerd voor de samenstelling van deze toolkit kwamen de volgende drijfveren en katalyserende factoren naar voren:

De aantrekkingskracht van het idee van "zusterschap"

Het idee van "zusterschap" en de aantrekkingskracht van het (online, offline en incidenteel in internationaal verband) opdoen van nieuwe vriendschappen waren sterk van invloed op de aansluiting van individuele meisjes en bestaande vriendinnengroepen bij IS-netwerken. Deze vriendschappen waren niet alleen een motivatie maar vaak ook een mechanisme waardoor de vrouwen en meisjes zich aangetrokken voelden tot extremistische organisaties, aldus de interventieaanbieders. Door de diepe emotionele band tussen de "zusters", die wordt gecultiveerd door een zeer intensief contact op niet alleen religieus maar ook op sociaal vlak, voelen de vrouwen zich verbonden met een Islamistisch netwerk. De analyse van de sociale media-profielen van westerse vrouwelijke IS-volgelingen in het ISD-rapport "Becoming Mulan?" uit 2015 onderschrijft deze bevinding. In het rapport wordt gesteld dat hechte vriendschappen tussen vrouwen een belangrijke rol speelden in de beslissing van de vrouwen om af te reizen naar de gebieden die in handen waren van IS.¹²

De wens om deel uit te maken van de inspanningen van IS om een eigen staat op te bouwen of om deel uit te maken van iets dat groter is dan zichzelf en "door God is gegeven":

In het onderzoek wordt gewezen op een terugkerend thema van een gevoel van nutteloosheid of onderwaardering, dat voor deze vrouwen en meisjes een belangrijke drijfveer was om iets zinvol te gaan doen met hun leven. Sommige meisjes gaven blijk van een duidelijke interesse in wereldpolitiek en maatschappelijk activisme, en een duidelijke ambitie om een zinvol verschil te maken in de wereld. Voor andere vrouwen was aansluiting bij IS een kans om te breken met hun verleden. Dit was vooral het geval bij vrouwen die traumatische ervaringen achter de rug hadden, zoals huiselijk geweld of seksueel misbruik. [Voor een casestudy over de rol van posttraumatische factoren in interventies bij vrouwen, zie casestudy 1].

Afreizen naar het uitgeroepen "kalifaat" werd beschouwd als blijk van een oprecht en puur islamitisch leven

Het feit dat dit werd opgevat als een religieuze plicht had aanzienlijke invloed op met name bekeerlingen en oudere vrouwen, maar ook op meisjes die op zoek waren naar een kans op religieuze boetedoening. Hoewel er bij diverse Britse en Nederlandse vrouwen die bij dit onderzoek betrokken waren sprake was van een duidelijk gebrek aan kennis van het geloof, leefde er niettemin bij verscheidene vrouwen en meisjes het sterke besef dat het hun religieuze plicht was om naar het kalifaat te verhuizen. [Voor casestudy's over de rol van religieuze plicht en de ervaringen van de religieuze bekeerlingen in interventies bij vrouwen, zie casestudy 2 en casestudy 3].

Bij gevoelens van maatschappelijke uitsluiting of ondervonden discriminatie gaat men zich afvragen waar men thuishoort

Het feit dat moslima's in het westen als leden van een zichtbare minderheid te maken hebben met sociale misstanden, vooroordelen of discriminatie is een factor die bijdraagt aan de radicalisering van sommige vrouwen en meisjes. Voor verscheidene vrouwen en meisjes in het Verenigd Koninkrijk was de kans om te ontsnappen aan de discriminatie die zij ondervonden in eigen land als gevolg van hun geslacht, godsdienst en/of ras een belangrijke factor in hun radicalisering. Veel van deze jonge vrouwen waren verontwaardigd over de vooroordelen waarmee zij geconfronteerd werden als gevolg van hun manier van kleden, bijvoorbeeld het dragen van een hoofddoek of andere door hun geloof voorgeschreven kleding. [Voor een casestudy over de rol van politieke en maatschappelijke grieven in interventies bij vrouwen, zie casestudy 2].

Afzetten tegen de (westerse) maatschappij en ouders, en een kans om het leven in eigen hand te nemen

Het idee van het aansluiten bij een antimaatschappelijke, rebelse groep, het voorgestelde avontuur van het leven in een internationaal "islamitische utopie", en verzet tegen een als monotoon ervaren traditionelere levensloop waren belangrijke factoren in de radicalisering van vrouwen en meisjes. De door interventieaanbieders verkregen inzichten onderschrijven het onderzoek van het Carter Center (2017) en RUSI (2017), waaruit blijkt dat de vrouwen en meisjes zich in veel gevallen aangetrokken voelden tot Islamistische netwerken vanwege de verhalen waarin het opwindende aspect van het afreizen naar een nieuw "kalifaat" en het enerverende leven werden benadrukt.¹³ De interviews met deskundigen laten zien dat deze drijvende factor voor vrouwen uit verschillende generaties relevant was; zowel voor volwassen vrouwen die hun leven wilden veranderen als voor jonge meisjes die op zoek waren naar avontuur.

Versterking van de rol van de vrouw en afwijzing van het westerse feminisme

De wetenschappelijke literatuur laat zien dat in Islamistische propaganda empowerment van vrouwen binnen de context van de Islam en de goddelijke rol van vrouwen als moeders en echtgenotes worden genoemd om vrouwen te bewegen zich aan te sluiten bij IS (Carter Center, 2017). De Nederlandse en Britse interventieaanbieders onderschrijven dit. In hun ervaring vindt deze retoriek vooral gehoor bij vrouwen die zich gefrustreerd en gemarginaliseerd voelen door de westerse idealen over de positie van vrouwen in de maatschappij.

Er wordt vaak voorbijgegaan aan kwesties inzake vrouwelijke seksualiteit, maar deze blijken op verschillende manieren een relevante factor te zijn voor vrouwen

Taboes rondom vrouwelijke seksualiteit kunnen vrouwen en meisjes die op zoek zijn naar antwoorden over hun seksualiteit in de context van de islam in de armen drijven van ronselaars, die vaak gebruikmaken van deze kwetsbaarheid. Uit de ervaringen van (Nederlandse) interventieaanbieders blijkt dat deze context van seksuele taboes voor in ieder geval een aantal geradicaliseerde vrouwen en meisjes relevant was in hun radicalisering. Uit de ervaringen van interventieaanbieders blijkt tevens dat aansluiting bij een groep als IS door sommige vrouwen wordt ervaren als een seksuele bevrijding, omdat zij niet langer verplicht zijn toestemming aan hun ouders te vragen als zij willen trouwen.

4 4. In het geval van IS maakten de ronselaars gebruik van sterk gepersonaliseerde rekruteringsacties, die compleet waren afgestemd op de interesses en voorkeuren van de vrouwen en meisjes die zij benaderden.

Volgens interventieaanbieders die de vrouwen en meisjes behandelen, besteedden de ronselaars veel tijd en energie aan het achterhalen van de dromen en ambities van de te ronselen vrouwen en meisjes. Ze stelden ook een uitgebreid individueel profiel samen op basis van informele contacten met de persoon in kwestie en informatie die zij online wisten te verzamelen. Het eerste contact met vrouwen die blijken gaven van nieuwsgierigheid naar of interesse in dergelijke groepen, werd doorgaans geleidelijk opgebouwd. Daarbij werd ook gewerkt via vriendennetwerken. Zodra een vrouw was geïdentificeerd als een potentiële rekrutee, werd zij tactvol benaderd door de ronselaars. Deze stemden hun rekruteringsmethode af op de onderwerpen en benaderingswijze die de vrouw naar alle waarschijnlijkheid zouden aanspreken. Het ronselen van de vrouwen was uiteindelijk een individualistisch proces, dat per geval werd beraamd en bijgesteld. [Voor een voorbeeld van online rekruteringsacties gericht op vrouwen, zie casestudy 3].

BELANGRIJKSTE BEVINDINGEN: WAT IS DE ROL VAN VROUWEN EN MEISJES IN NETWERKEN VAN MOSLIMEXTREMISTEN EN HOE COMMUNICEREN ZIJ MET ANDEREN IN DEZE NETWERKEN?

1 De organisatorische structuur van Islamistische vrouwennetwerken kan sterk verschillen en varieert van officiële groepen die zijn georganiseerd volgens streng hiërarchische regels tot los gestructureerde, dynamische groepen.

Uit de ervaringen van interventieaanbieders blijkt dat westerse Islamistische vrouwennetwerken die banden hebben met IS, meer losjes gestructureerd zijn, en dat online en offline groepen elkaar overlappen. In deze nieuwere netwerken is wel sprake van hiërarchie en deze blijkt verband te houden met:

- De mate van betrokkenheid en inzet;
- De theologische of taalkundige kennis van de islam en de Arabische taal;
- De status van een eventuele echtgenoot of contacten binnen het netwerk en met andere netwerken;
- In mindere mate het uiterlijk van de vrouw in kwestie.

2 Islamistische netwerken stimuleren sterke gevoelens van zusterlijke verwantschap tussen de leden van de groep.

Islamistische organisaties hanteren gewoonlijk een strikte scheiding tussen niet-verwante mannen en vrouwen, hoewel deze door pragmatische overwegingen niet altijd wordt nageleefd. Het intensieve contact tussen de vrouwen en het feit dat zij nauw betrokken zijn bij elkaars persoonlijke leven, leidt tot een sterke emotionele band die de basis vormt voor een vertrouwensrelatie. Deze dynamiek wordt vaak aangeduid als het “zusterschap”, waarvan is vastgesteld dat dit de betrokkenheid van de leden van groep vergroot en het gevoel van onderlinge loyaliteit versterkt. Dit wordt in stand gehouden via zowel offline als online netwerken.

Vrouwen in Islamistische groeperingen onderhouden intensief contact met elkaar. Zij overleggen met elkaar over persoonlijke kwesties en ondernemen samen activiteiten zoals koken en cursussen volgen en passen op elkaars kinderen. Dit contact wordt ook onderhouden in zowel officiële als informele bijeenkomsten. Officiële bijeenkomsten, doorgaans alleen voor genodigden, vinden plaats in islamitische centra en moskeeën of bij mensen thuis. Informele, sociale ontmoetingen kunnen plaatsvinden in openbare ruimten, bij mensen thuis en in restaurants. Met deze sterke band moet rekening worden gehouden bij de pogingen om de vrouwen en meisjes los te weken van dergelijke netwerken, met name door te zorgen voor ondersteuning en contacten waarop zij kunnen terugvallen om het potentiële verlies van georganiseerde netwerken van contacten en vrienden op te vangen.

3 Vrouwen in Islamistische vrouwengroepen vervullen verschillende rollen, van rekrutering tot het plegen van geweld. De manier waarop vrouwen uiting geven aan hun rol kan per groep verschillen.

Terwijl vrouwen in eerdere Islamistische netwerkstructuren zich vaak manifesteerden in zichtbare activiteiten zoals openbare discussies en demonstraties, ontplooiden de vrouwen die banden hadden met IS vaak activiteiten die minder in de openbaarheid plaatsvonden. Er werd door hen minder gereisd dan door hun mannelijke medestrijders en zij leken zich meer op hun gemak te voelen in een online omgeving. Hun specifieke rollen in IS-netwerken bestaan onder meer uit het volgende.

Rekrutering

Het internet heeft het bereik van individuele vrouwen en van vrouwennetwerken vergroot. Zo hebben vrouwen via het internet een rol gespeeld in de rekrutering van anderen. Ook van mannen, onder meer door hen aan te spreken op hun eergevoel en hen op die manier te bewegen tot deelname aan de gewelddadige jihad. Onderzoek van het ISD uit 2015 naar de sociale media-profielen van westerse vrouwen die uitreizen naar IS onderschrijft dit.¹⁴ Daarbij hebben verschillende vrouwen hun kinderen geïntroduceerd bij de netwerken en bemiddeld bij huwelijken tussen vrouwen en mannelijke leden van de netwerken.

Geweld

Deskundigen uit het Verenigd Koninkrijk stellen dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden in de betrokkenheid van vrouwennetwerken bij gewelddadigheden, verwijzend naar de betrokkenheid van vrouwen bij recente geplande terroristische aanslagen.¹⁵ Deze verschuiving is tot op heden niet waargenomen in Nederland.

Ondersteuning

Andere rollen van vrouwen die zich hebben aangesloten bij IS zijn onder meer het werven van fondsen voor de jihad en administratieve taken, hoewel tot op heden niet is vastgesteld dat Britse of Nederlandse vrouwen zich hiermee hebben beziggehouden. In dit verband is de voornaamste rol van vrouwen of meisjes het verspreiden van berichten en rekruteringsmaterialen via sociale media.

HOOFDSTUK 2: AANBEVELINGEN VOOR INTERVENTIES: HULPVERLENERS

Checklist met aanbevelingen voor hulpverleners

Aanbevelingen voor hulpverleners (volledige lijst)

Dit hoofdstuk bevat een checklist met aanbevelingen voor hulpverleners die kan dienen als referentiebron. De volledige, uitgewerkte reeks aanbevelingen is verderop in dit hoofdstuk opgenomen. Deze aanbevelingen zijn ontwikkeld op basis van het bovengenoemde onderzoek en dienen ter ondersteuning van hulpverleners die werken met Islamistische geradicaliseerde vrouwen en meisjes. Ze onderschrijven het belang van een persoonsgebonden benadering in disengagement en deradicalisering, en van het vermijden van gegeneraliseerde aannames over de radicalisering van vrouwen.

In de bijlage is een reeks aanbevelingen opgenomen voor beleidsmakers. Deze aanbevelingen zijn ontwikkeld om de overheid en beleidsmakers te informeren over de middelen, strategie en communicatiesystemen voor interventies bij vrouwen en meisjes.

CHECKLIST MET AANBEVELINGEN VOOR HULPVERLENERS:

Voorafgaand aan de interventie

- Vermijd simplistische aannames over de radicalisering van vrouwen:
Alle instanties die betrokken zijn bij de multi-institutionele aanpak moeten speciale en gevalideerde training volgen om te verzekeren dat zij zich niet laten leiden door stereotypen en vooroordelen waarmee vrouwelijke Islamisten vaak in hoge mate worden geassocieerd.
- Verkrijg inzicht in de ideologische factoren achter de radicalisering van vrouwen:
De grote kennis en ervaring van de interventieaanbieders moet structureel, en niet alleen in speciale gevallen, worden aangewend voor de professionele ontwikkeling en training van hulpverleners in het veld.
- Maak een inventarisatie van de bestaande ondersteunende netwerken en sociale groepen van en invloeden op de vrouw in kwestie:
Zorg voor een duidelijk beeld en een “ecogram” van de belangrijkste relaties en invloeden in haar leven, en houd er rekening mee dat hechte vrouwennetwerken in het geval van sommige vrouwen disengagement van de groep kunnen bemoeilijken.
- Stel een holistisch pakket aan ondersteuningsmaatregelen samen dat ingaat op de diverse achterliggende factoren in de radicalisering van vrouwen:
De interventieplannen moeten waar nodig gebaseerd zijn op benaderingen uit de gezondheidszorg en het maatschappelijk werk, teneinde met een uitgebreid antwoord te komen op het ingewikkelde pakket aan factoren die bijdragen aan de radicalisering van de vrouwen.
- Formuleer een duidelijke casemanagementstrategie en een reeks succesindicatoren:
Dit moet een dynamisch document zijn dat regelmatig wordt bijgewerkt en dat een basisevaluatie van de risico's en bestaande beschermingsfactoren bevat, waarin ook wordt aangegeven wat de meest wenselijke volgorde van interventieactiviteiten is om de doelstellingen van de interventie te realiseren.

Tijdens de interventie

Opbouwen en versterken van vertrouwen:

De interventies dienen gestructureerd te verlopen om zo veel mogelijk vertrouwen en wederzijds respect tussen de hulpverlener en de kandidaat op te bouwen. Het is belangrijk om bij het opbouwen van dit vertrouwen geduld te hebben en zaken niet te overhaasten. Om vertrouwen op te bouwen kunnen hulpverleners zich inzetten voor het volgende:

- Pas professionele standaarden toe, waaronder 'actief luisteren' om de dialoog op gang te brengen.
- Kies voor een omgeving waarin de interventiekandidaten zich veilig genoeg voelen om het gesprek aan te gaan, ideeën uit te wisselen, vragen te stellen en punten van zorg aan de orde te stellen die wellicht als controversieel of taboe kunnen worden beschouwd.
- Moedig kandidaten aan om het voortouw te nemen in het gesprek.
- Zorg voor een persoonsgerichte aanpak en let goed op non-verbale lichaamstaal en de gebruikte taal om een gemeenschappelijke basis, een veilige omgeving en een door de kandidaat gestuurde dialoog te realiseren.
- Bereid het gesprek met de kandidaat goed voor door zo veel mogelijk achtergrondonderzoek te verrichten (bv. via gesprekken met vrienden en kennissen of contacten met andere hulpverleners in het veld die de kandidaat eerder hebben gesproken) en door het bestuderen en doorgronden van de bijzonderheden van de zaak.
- Moedig een open discussie aan over de punten van zorg die naar voren worden gebracht door de kandidaten en laat zien dat deze serieus genomen worden.

Speel in op de zoektocht naar een 'doel':

Hanteer een oplossingsgerichte aanpak waarbij wordt gekeken naar de toekomstige doelen en ambities van de kandidaat.

Zorg voor een evenwicht tussen sensitiviteit, professionalisme en persoonlijke steun: Hulpverleners, met name interventieaanbieders, moeten zich afvragen hoe hun identiteit, karakter en culturele achtergrond van invloed kunnen zijn op hun verstandhouding met de kandidaat.

Zorg voor een coherente reactie op de verschillende achterliggende radicaliseringsfactoren: Maak bij voorbaat een duidelijke verdeling van de verantwoordelijkheden en communicatiekanalen tussen de gespecialiseerde interventieaanbieder en andere relevante eerstelijnsdiensten die moeten worden ingeschakeld voor de interventies bij vrouwen.

Zorg voor voortdurende evaluatie van het casemanagementplan en de onderliggende uitgangspunten:

Zorg ervoor dat het casemanagementplan gedurende de gehele interventieperiode kan worden aangepast, gewijzigd en beoordeeld om te waarborgen dat hypothesen worden getest, her-beoordeeld en zo nodig herzien.

Na de interventie

- **Evalueer na afloop van de interventie of deze succesvol is geweest en in hoeverre de resultaten duurzaam zullen zijn:**
Evalueer het casemanagementplan om na te gaan of de succesindicatoren zijn gerealiseerd, in hoeverre de resultaten duurzaam zullen zijn en wat de eventuele invloed zal zijn van het beëindigen van de hulpverlening.
- **Evalueer de zaak na afloop van de hulpverlening regelmatig:**
Vraag partners om na afloop van de hulpverlening gedurende een langere periode nieuws en informatie over de status van de kandidaat te delen (bv. ieder kwartaal, tweejaarlijks of jaarlijks, conform het oordeel van het panel).
- **Geleerde lessen:**
Om professionele ontwikkeling, kennisverwerving en uitwisseling van informatie met andere hulpverleners mogelijk te maken is samenwerking tussen de betrokken hulpverleners en instanties noodzakelijk.

AANBEVELINGEN VOOR HULPVERLENERS (VOLLEDIGE LIJST):

Voorafgaand aan de interventie

- 1 Vermijd simplistische aannames over de radicalisering van vrouwen: speciale en gevalideerde opleidingen voor alle instanties die betrokken zijn bij de multi-institutionele aanpak zouden kunnen helpen voorkomen dat wordt uitgegaan van stereotypen en vooroordelen waarmee vrouwelijke Islamisten vaak in hoge mate worden geassocieerd.**

Dergelijke aannames verhinderen een juist begrip, een juiste identificatie en een juiste formulering van de verantwoorde omgang met risico's en beschermingsfactoren voor elk individueel geval. Zoals benadrukt in dit onderzoek worden berichten in de media en discussies in het politieke debat over vrouwelijke Islamisten vaak gekenmerkt door onjuiste aannames over hun achterliggende redenen. Betrokken hulpverleners zouden gebaat zijn bij specifieke gendertraining waarin zij worden aangemoedigd algemene genderstereotypen nader te onderzoeken en leren hoe zij daarmee moeten omgaan in kwesties die specifiek met terrorisme verband houden.

Bij het onderzoek betrokken deskundigen hebben met nadruk gewezen op de slechte resultaten die zijn behaald in gevallen waarin de vrouwen uitsluitend als slachtoffers werden behandeld en waarin voornamelijk hun relatie met mannelijke Islamisten werd uitgelicht. Bij een dergelijke aanname wordt ervan uitgegaan dat de vrouwen geen eigen inbreng hebben, hetgeen niet overeenkomt met de resultaten van ons onderzoek en eerdere studies, waaruit blijkt dat vrouwen vaak uit vrije wil lid zijn van Islamistische groeperingen en dat dit niet door mannen is opgelegd.

2 Verkrijg inzicht in de ideologische factoren achter de radicalisering van vrouwen: Hulpverleners in het veld zouden hierbij kunnen steunen op de ervaring en kennis van interventieaanbieders.

Momenteel zijn interventieaanbieders (in het Verenigd Koninkrijk) niet verplicht om zitting te nemen in multi-institutionele panels. Hierdoor zijn er weinig mogelijkheden om de directe ondersteuning en expertise van interventieaanbieders aan te wenden. Via informele begeleiding zouden interventieaanbieders hulpverleners die werken met geradicaliseerde vrouwen en meisjes kunnen ondersteunen en adviseren o.a. over het opbouwen van een verstandhouding en over de complexiteit van radicalisering.

Interventieaanbieders kunnen ook worden geraadpleegd voor advies over nieuwe fenomenen zoals hoe om te gaan met vrouwelijke terugkeerders. Relevante hulpverleners in de gemeenschap en veiligheidsfunctionarissen moeten proberen de risico's zo klein mogelijk te houden, zowel voor de terugkerende vrouwen zelf als voor de gemeenschap waarnaar zij willen terugkeren. Ervaren interventieaanbieders kunnen zowel veiligheidsfunctionarissen als relevante hulpverleners in de gemeenschap adviseren over hoe het beste kan worden omgegaan met dergelijke zaken, puttend uit hun ervaring met deradicalisering en re-integratie van andere personen, en hun professionele kennis over relevante onderwerpen.

3 Zorg ervoor dat in een “ecogram” een duidelijk beeld geschetst is van de belangrijkste relaties en invloeden in het leven van de kandidaat, met inbegrip van de hechte vrouwennetwerken

Zoals uit het onderzoek blijkt, zijn de vrouwen en meisjes die zich bij IS hebben aangesloten veelal betrokken geweest bij intensieve en hechte netwerken. Betrouwbare of gezaghebbende personen kunnen een bijdrage leveren in het ‘losweken’ van vrouwen uit dergelijke netwerken. Familie zou hierin een rol kunnen spelen, hoewel het betrekken van families ook voor een gecompliceerde dynamiek kan zorgen in het interventieproces.

Daarbij kan het betrekken van (voormalige) vrienden en andere personen uit de gemeenschap effectief zijn in het versterken en opnieuw activeren van een bestaand netwerk rond de persoon in kwestie.

Een “ecogram” is een instrument dat in heel Europa veel wordt gebruikt in het maatschappelijk werk. Het ecogram wordt gebruikt als methode om een realistisch persoonsgericht beeld van de omgeving van de kandidaat in kaart te brengen. Daarbij wordt een grafische voorstelling gemaakt van het volledige sociale netwerk van een persoon. Net als in het reguliere maatschappelijk werk kan dit een nuttige methode zijn om inzicht te verkrijgen in het wereldbeeld van de kandidaat en te bepalen wat de herkomst is van zowel de beschermende als schadelijke invloeden op de persoon in kwestie. In sommige gevallen is het belangrijk te bezien welke rol geslacht en cultuur kunnen spelen in het aangaan van een passende relatie met de familie en sociale omgeving van de kandidaat. In sommige gevallen slaagden vrouwelijke interventieaanbieders bijvoorbeeld beter in het winnen van het vertrouwen van de moeders van de kandidaten, terwijl in andere gevallen mannelijke hulpverleners meer “autoriteit” wisten uit te oefenen. Er waren gevallen waarin mannelijke interventieaanbieders in hun contacten met vrouwelijke familieleden extra spanningen opriepen, omdat de vrouwen bang waren voor sociale uitsluiting wanneer zij gezien zouden worden in gezelschap van een man zonder dat hun echtgenoot daarbij aanwezig was. Deze factoren kunnen van cruciaal belang zijn bij pogingen om de familie meer bij de interventie te betrekken.

4 Stel een holistisch pakket aan ondersteuningsmaatregelen samen met betrekking tot de diverse achterliggende factoren van de radicalisering van de vrouwen: de interventieplannen moeten waar nodig gebaseerd zijn op werkwijzen uit de gezondheidszorg en het maatschappelijk werk, teneinde met een uitgebreid antwoord te komen op het ingewikkelde pakket aan factoren die bijdragen aan de radicalisering van vrouwen.

Om een uitgebreid antwoord te formuleren op alle kwetsbaarheden van de kandidaten kunnen hulpverleners en interventieaanbieders lering trekken uit een reeks schadebeperkende methoden. Deze methoden kunnen onder meer bestaan uit tactieken gericht op disengagement en andere maatschappelijke en persoonlijke rehabilitatiemethoden. Dit brede perspectief bevordert ondersteuning die per geval is toegesneden op de behoeften en risico's. In het geval van radicalisering van vrouwen zijn deze behoeften en risico's doorgaans uiteenlopend van aard. Op deze manier voorkomt men stigmatisering of simplistische oordelen gestoeld op geloof, geslacht of etniciteit van de interventiekandidaat. In het belang van deze aanpak kunnen hulpverleners hun eigen “archief” bijhouden van casestudies en goede praktijkvoorbeelden om de voortdurende ontwikkeling en verbetering van hun werkmethoden te verzekeren, en op de hoogte blijven van bestaand onderzoek en nieuwe casestudies van andere hulpverleners.

5 Formuleer een duidelijke casemanagementstrategie en een reeks succesindicatoren: maak per geval een planning met duidelijke succesindicatoren, inclusief een basisbeoordeling van de risico's, een duidelijk overzicht van de bestaande ondersteuning en een volgorde van interventieactiviteiten die het meest zal bijdragen aan de realisatie van de interventiedoelstellingen.

Het is belangrijk om voorafgaand aan de interventie duidelijke doelstellingen te formuleren. Allerbelangrijkst hierbij is de uitvoering van een basisbeoordeling van de risico's en een inventarisatie van de bestaande vormen van ondersteuning die kunnen dienen als “beschermende factoren” voor de kandidaat. Deze moeten worden gebruikt als fundament voor het ontwerp van een interventieplan en een daarmee samenhangend evaluatieplan, met de nadruk op de succesindicatoren die als leidraad dienen bij de interventie. Dit moet een dynamisch document zijn, dat wordt aangepast naarmate zich tijdens de behandeling nieuwe informatie aandient. In het plan moeten de exacte stappen voor de geplande interventieactiviteiten worden vastgelegd en deze stappen moeten in het plan duidelijk worden toegewezen aan de instanties die hiervoor verantwoordelijk zijn. Voor effectieve meting en evaluatie moet er binnen het plan een nauwgezette gegevensverzameling van alle betrokken hulpverleners worden bijgehouden om te controleren hoe kandidaten reageren op de interventie. Deze maatstaven voor succes kunnen enige tijd na voltooiing van de interventie worden geëvalueerd om vast te stellen in hoeverre er sprake is van succes op de lange termijn. Bovendien moeten de evaluaties deel uitmaken van een overkoepelend gegevensverzamelingsproces en worden beoordeeld in multi-institutionele vergaderingen, zodat in de interventies bij vrouwen over een langere periode patronen kunnen worden vastgesteld en trends kunnen worden vergeleken.

Tijdens de
interventie

6 Opnieuw opbouwen van verloren vertrouwen: de interventie moet gestructureerd verlopen om zo veel mogelijk vertrouwen en wederzijds respect tussen de hulpverleners en kandidaten op te bouwen.

Om dit te bereiken, moeten de hulpverleners zich inzetten voor het volgende:

a.

Pas professionele standaarden toe, waaronder actief luisteren om de dialoog op gang te brengen. Er kan een aantal verbale en non-verbale technieken voor deze aanpak worden geraadpleegd op de website van de Britse National Health Service.¹⁶

b.

Kies voor een omgeving waarin de interventiekandidaten zich veilig genoeg voelen om het gesprek aan te gaan, ideeën uit te wisselen, vragen te stellen en punten van zorg aan de orde te stellen die wellicht als controversieel of taboe kunnen worden beschouwd.

c.

Moedig kandidaten aan het initiatief te nemen in het gesprek. Een dialoog die wat betreft zowel inhoud als gespreksrichting eenzijdig afkomstig is van de interventieaanbieder, kan leiden tot een gevoel van onmacht bij de kandidaten of hun het gevoel geven dat zij geen eigen inbreng hebben.

d.

Zorg voor een persoonsgerichte aanpak en let goed op non-verbale lichaamstaal en de gebruikte taal om een gemeenschappelijke basis, een veilige omgeving en een door de kandidaat gestuurde dialoog te realiseren.

e.

Bereid het gesprek met de kandidaat voor door zo veel mogelijk achtergrondonderzoek te verrichten (bv. via gesprekken met vrienden en kennissen of contacten met andere hulpverleners in het veld die de kandidaat eerder hebben gesproken) en door het bestuderen en doorgronden van de bijzonderheden van de zaak. Hoewel de interventieaanbieders zo veel mogelijk over de achtergrond van hun kandidaat te weten moeten zien te komen, is het belangrijk dat zij zich bij de interventie niet laten leiden door vooroordelen of meningen gebaseerd op de informatie die zij hebben verzameld en bestudeerd. Dit zou de opbouw van vertrouwen in de weg staan en zou de kandidaten kunnen ontmoedigen om open over hun ervaringen te vertellen.

f.

Hulpverleners en multi-institutionele toezichtsinstanties moeten geduld betrachten, omdat het tijd kan kosten om een verstandhouding op te bouwen. Hulpverleners moeten ervoor openstaan om opnieuw te beoordelen of de kandidaat en de interventieaanbieder bij elkaar passen. Soms kan er sprake zijn van een minder werkbare relatie. Dit moet worden beoordeeld met behulp van het casemanagementplan dat is opgesteld ten behoeve van de interventie (zie aanbeveling 5).

g.

g. Moedig een open discussie met de kandidaat aan en neem punten van zorg serieus. Het is mogelijk dat kandidaten tijdens een interventie komen met klachten over hun maatschappelijke of persoonlijke omstandigheden, en vertellen over hun ervaringen met discriminatie of over andere uitdagingen waarmee zij worden geconfronteerd in de samenleving. Hulpverleners moeten een open discussie aanmoedigen over deze punten van zorg die naar voren worden gebracht door de kandidaten en moeten laten zien dat zij deze serieus nemen. Het niet serieus nemen van deze zorgen, of het afdoen van de zorgen of ervaringen van de kandidaat als “paranoia” of iets dat heel gewoon is, zou ertoe kunnen leiden dat de kandidaat zich terugtrekt uit het gesprek en uit de interventiepoging. Wanneer een kandidaat zich ergens zorgen om maakt, of vertelt over een tegenslag of ervaring in het verleden, moeten interventieaanbieders daarop inspelen door interesse te tonen en verdere dialoog aan te moedigen. De houding van de interventieaanbieders is van cruciaal belang; hoewel zij idealiter over expertise met betrekking tot de verschijnselen radicalisering, rekrutering en extremisme zullen beschikken, moeten zij niet te veel de nadruk leggen op deze kennis en zich in geen enkel opzicht als superieur aan de kandidaat presenteren. Er moet worden geopteerd voor taalgebruik dat inclusief en tolerant is, waarin de nadruk wordt gelegd op zorg in plaats van de schuldvraag, en waarin de zorgen en grieven van de kandidaat serieus worden genomen.

7. 7. Speel in op de zoektocht naar een ‘doel’: hanteer een oplossingsgerichte aanpak waarbij wordt gekeken naar de doelen en ambities van de kandidaat.

In het onderzoek kwam naar voren dat voor verschillende vrouwen een meisjes de zoektocht naar zingeving een factor van belang was in hun radicaliseringsproces. Interventieaanbieders moeten daarom met deze personen werken aan de ontwikkeling van het gezonde besef dat een verlangen naar zingeving een aangeboren menselijke eigenschap is en moeten kandidaten in overweging geven dat dit zowel een positieve kracht kan zijn als een belangrijke kwetsbaarheid waar anderen misbruik van kunnen maken. Hierbij moet niet alleen aandacht worden besteed aan begeleidingstechnieken, maar ook aan praktische behoeften die de kandidaten kunnen helpen om zelf oplossingen te vinden voor hun klachten en zorgen. Wanneer een kandidaat zich bijvoorbeeld zorgen maakt over het vinden van een baan, moet de interventieaanbieder samen met de kandidaat een duidelijk loopbaantraject opstellen waarin mijlpalen worden gesteld en begeleiding wordt geboden bij de realisatie daarvan, en bruggen bouwen tussen de bestaande ondersteuning en de kandidaat. Het vergezellen van de kandidaat bij ontmoetingen met andere dienstverleners en het begeleiden van de kandidaat naar sollicitatiegesprekken kunnen cruciale eerste stappen zijn. Multi-institutionele toezichtsinstanties kunnen dit soort betrokkenheid inbouwen in de succesindicatoren voor de gevallen die onder hun toezicht vallen.

8 Handhaaf een evenwicht tussen fijngevoeligheid, professionalisme en persoonlijke steun: hulpverleners, met name interventieaanbieders, moeten zich afvragen hoe hun identiteit, karakter en culturele achtergrond van invloed zijn op hun verstandhouding met de kandidaat.

Hulpverleners moeten zich te allen tijde bewust zijn van hun persoonlijke invloed, en moeten taalgebruik vermijden dat getuigt van een oordeel of stigma of dat een barrière opwerpt tussen de kandidaat en de ondersteunende instantie. Er moet niet alleen rekening worden gehouden met de waarden van de hulpverlener maar ook met de culturele waarden van de kandidaat. Teneinde rekening te houden met onderwerpen waarover meningsverschillen zouden kunnen ontstaan, moeten hulpverleners risico-beperkende instrumenten ten aanzien van deze onderwerpen inbouwen om te verzekeren dat onbedoelde gevolgen worden voorkomen/verholpen. Hulpverleners moeten zich ook per geval rekenschap geven van de houding die de kandidaat van hen verwacht. Waar sommige kandidaten kunnen openstaan voor of de voorkeur geven aan een vriendelijke en nauwe band met hun interventieaanbieder, kunnen andere kandidaten er de voorkeur aan geven dat er een zekere mate van formaliteit in acht wordt genomen. Interventieaanbieders moeten flexibel zijn maar professioneel blijven, en mogen nooit over de grenzen van een kandidaat heengaan.

9 Zorg voor een coherente respons op de verschillende achterliggende factoren van de radicalisering van de vrouwen: maak bij voorbaat een duidelijke verdeling van de verantwoordelijkheden en communicatiekanalen tussen de gespecialiseerde interventieaanbieder en andere relevante eerstelijnsdiensten die moeten worden ingeschakeld voor de interventies bij vrouwen.

In het onderzoek werd de nadruk gelegd op het brede scala aan factoren die een rol speelden in de radicalisering van Islamistisch extremistische vrouwen. Voor de behandeling van de verschillende omgevings-, psychologische en ideologische factoren van de individuele gevallen moet doorgaans een even breed scala aan hulpverleners worden ingezet. Interventieaanbieders moeten actief onderkennen wanneer er voor de kandidaat een bepaalde dienstverlening vereist is die niet door de interventieaanbieder zelf kan en mag worden aangeboden. Hierbij kan men onder andere denken aan geestelijke gezondheidszorg, jeugdzorg en verslavingszorg. In een multi-institutioneel kader, zoals dat aanwezig is in het Verenigd Koninkrijk en Nederland, moeten interventieaanbieders vooraf weten naar wie zij de kandidaat kunnen doorverwijzen wanneer deze hulp nodig heeft die buiten de competenties van de interventieaanbieder valt. Wanneer interventieaanbieders buiten een multi-institutioneel kader opereren, moeten zij de juiste

contacten leggen en relaties opbouwen met collega's in andere deelgebieden van het maatschappelijk werk voordat zij met hun interventie beginnen. Tot slot kunnen hulpverleners in het veld die actief zijn op andere gebieden, dankzij het openen en onderhouden van reguliere communicatiekanalen naar deze verschillende instanties interventieaanbieders raadplegen over radicalisering en extremisme, teneinde op die manier een holistische aanpak mogelijk te maken en capaciteitsopbouw te bevorderen.

Na de interventie

10 Bestendig de tijdens de interventie geboekte vooruitgang: evalueer het casemanagementplan om na te gaan of de succesindicatoren zijn gerealiseerd en hoe waarschijnlijk het is dat de resultaten stand zullen houden.

Na afloop van de interventie moeten de betrokken hulpverleners met behulp van het interventie- en evaluatieplan nagaan welke gedragsveranderingen reden zouden kunnen zijn voor een hernieuwde, formele interventie. Ook moet worden vastgesteld welke soorten nazorg nuttig kunnen zijn voor zowel de kandidaat als de familie, vrienden en andere relevante personen.

Na afloop van de interventie moet flexibiliteit centraal blijven staan in de verdere aanpak. Uit het onderzoek bleek dat er bij de vrouwen en meisjes uiteenlopende behoeften bestaan wat betreft de hoeveelheid zorg en het soort zorg waarin de interventieaanbieder moet voorzien nadat is vastgesteld dat de kandidaat niet langer directe ondersteuning nodig heeft. Wanneer bekend is dat een kandidaat uit een instabiele familie afkomstig is of geen hechte en veilige persoonlijke relaties heeft, kan de interventieaanbieder overwegen om contact te houden met de kandidaat. Dit moet voor zover mogelijk echter plaatsvinden binnen het officiële kader van een nazorgplan en evaluatiestructuur om te verzekeren dat de persoonlijke en professionele grenzen van de hulpverlener niet worden overschreden bij verlenging van de ondersteuning. Er moet grote voorzichtigheid worden betracht wanneer de relatie tussen een hulpverlener en een kandidaat wordt voortgezet op persoonlijke titel nadat een zaak is afgesloten, of wanneer deze relatie wordt gezien als een opgelegd contact tussen de hulpverlener en de kandidaat, want hierdoor kan de kandidaat het gevoel kan krijgen op de een of andere manier in de gaten te worden gehouden. Het is enorm belangrijk voor de integriteit en legitimiteit van interventieprogramma's dat alle contacten tussen de kandidaat en hulpverleners na de officiële beëindiging van de interventie onderworpen zijn aan wettelijke, ethische en professionele standaarden. Zo nodig moet een interventieaanbieder de risico's heroverwegen en de kandidaat voor officiële ondersteuning terugverwijzen naar de toezichtsinstantie wanneer wordt geconstateerd dat de risico's voor de toekomst weer zijn toegenomen.

Indien er geen nazorg wordt geadviseerd door de multi-institutionele toezichtsinstantie, kunnen inspanningen voor het vinden, introduceren of inschakelen van andere online en offline diensten waardevol zijn om de geboekte vooruitgang te bestendigen. Het doel van de geboden nazorg is het bevorderen van de handhaving van een kritische benadering, het initiëren van een informele voortzetting van eerdere interventies en het beperken van het risico dat kandidaten terugvallen in gesloten (online of offline) gemeenschappen die het "wij-zij denken" propageren.

Geleerde lessen: alle hulpverleners moeten samenwerken om voortdurende professionele ontwikkeling, kennisverwerving en uitwisseling van informatie met andere hulpverleners mogelijk te maken.

Hulpverleners dienen zich ervan bewust te zijn dat radicalisering en extremistische invloeden niet losstaan van de bredere openbare en sociaal-politieke context. Nieuwe groeperingen kunnen opkomen met een boodschap waarin niet eerder gehoorde grieven naar voren worden gebracht, terwijl bestaande bewegingen hun rekruteringsacties aan kunnen passen om zo genomen maatregelen, waaronder bijvoorbeeld in de technologische sector waar maatregelen zijn genomen om online rekrutering tegen te gaan, te omzeilen. De boodschap van extremisten is tevens verweven met algemenere politieke ideeën en maatschappelijke discussies. Er kan een scala aan lokale, regionale, nationale of internationale incidenten van invloed zijn op de mentaliteit van de kandidaten en de gemeenschap waarin zij leven. Het is van belang dat hulpverleners voeling houden met zowel de lokale als de wereldwijde dynamiek die mogelijk van invloed is op de rekruteringspogingen en -successen van extremisten. Multi-institutionele partners kunnen in hun werk een aantal methoden voor voortdurende professionele ontwikkeling inbouwen door uitwisseling van goede ervaringen met collega's in andere steden, regio's en landen, door relevante wetenschappelijke studies, en door het onderhouden van voortdurend contact met een uitgebreide reeks partners en deskundigen.

HOOFDSTUK 3: CASESTUDIES: TOEPASSING VAN ONDERZOEK EN AANBEVELINGEN

Casestudy 1: Multi-institutioneel ingrijpen bij een slachtoffer van huiselijk geweld

Casestudy 2: Ideologische interventies - De "Aalimah"

Casestudy 3: Aangetrokken door geweld - het geïsoleerde meisje

Zowel in de Britse als in de Nederlandse aanpak van deradicalisering staat multi-institutionele samenwerking momenteel centraal, waarbij de nadruk vooral ligt op het delen van informatie en de samenwerking tussen instanties op het gebied van toezicht, beleid en praktijk rondom de interventies.

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van illustratieve casestudies gekeken naar de complementaire maar tegelijkertijd verschillende rollen van de professionele instanties die betrokken zijn bij de interventies. Deze scenario's hebben ook betrekking op het zo nodig aantrekken en inzetten van gespecialiseerde interventieaanbieders, die doorgaans dieper ingaan op het ideologische aspect van de radicalisering van de kandidaten wanneer er sprake is van kritieke kwetsbaarheden.

In de eerste casestudy wordt onderzocht hoe multi-institutionele instanties in de praktijk samenwerken bij interventies met vrouwen en meisjes alsook met hun families. In de tweede casestudy wordt onderzocht hoe gespecialiseerde interventieaanbieders en andere hulpverleners samenwerken in gevallen waar sprake is van een combinatie van kwetsbaarheden die kunnen leiden tot radicalisering. In de derde casestudy wordt onderzocht welke rol de interventieaanbieders spelen in het interventieproces en de directe begeleiding die zij kunnen geven om de tijdens de risicobeoordelingen gesignaleerde kwetsbaarheden te verminderen. Deze casestudy is bedoeld om inzicht te bieden in het doorverwijzingstraject nadat de behandeling is overgedragen aan een interventieaanbieder en in de waarborgen die bij dergelijke gevallen moeten worden ingebouwd.

De casestudies zijn volledig anoniem en zijn samengesteld op grond van een grote verzameling praktijkervaringen onder hulpverleners die integraal bij de projecten betrokken zijn. Zij hebben geen betrekking op bestaande personen maar zijn levensechte anekdotes in de vorm van realistische scenario's. Deze casestudies zijn opgenomen als voorbeelden ter bewustwording van de verschillende scenario's die zich kunnen voordoen bij de behandeling van geradicaliseerde vrouwen en meisjes met een betrokkenheid bij Islamistisch extremisme, en dienen als trainingsmateriaal voor hulpverleners.

CASESTUDY 1: MULTI-INSTITUTIONEEL INGRIJPEN BIJ EEN SLACHTOFFER VAN HUISELIJK GEWELD

Soorten kwetsbaarheid: huiselijk geweld, huwelijk, kinderen

De melding:

Een vrouw die slachtoffer was van huiselijk geweld werd in het Verenigd Koninkrijk doorverwezen naar slachtofferhulp. Er werd vastgesteld dat het timide slachtoffer een belijdende moslima was die zich niet graag inliet met de lokale autoriteiten. Het slachtoffer weigerde mee te werken met het politieonderzoek en wilde geen hulp aanvaarden van slachtofferhulp, naar aanleiding waarvan verdere informatie werd verzameld. De echtgenoot van het slachtoffer bleek banden te hebben met een bekende Al-Muhajiroun (ALM) prediker. Na onderzoek werd de echtgenoot steun aan een verboden terroristische organisatie ten laste gelegd, waarvoor hij uiteindelijk werd veroordeeld. Na zijn arrestatie en het in gang zetten van het strafproces werd er een Channel-panel gevormd met het oog op het welzijn van de moeder en haar twee jonge kinderen.

Rollen van de hulpverleners:

De volgende informatie werd door de partners gedeeld tijdens een vergadering van het multi-institutionele Channel-panel:

- **Het OM en de afdeling terrorismebestrijding van de politie** deelden informatie waaruit bleek dat het gedragspatroon van het echtpaar vergelijkbaar was met dat van diverse families in hetzelfde gebied die banden hadden met ALM. Er werden belangrijke vragen opgeworpen over de mogelijke rol van de moeder in de contacten met ALM alsook over de rol van de zuster van de moeder. Men vermoedde dat zij en haar echtgenoot door ALM waren gerekruteerd op de lokale universiteit, waar het echtpaar elkaar had leren kennen voor hun trouwen.
- De lokale **woningbouwvereniging** overlegde klachten van burens die in de loop der jaren waren geregistreerd, met inbegrip van klachten waarin bezorgdheid werd uitgesproken over huiselijk geweld. Er werd ook bezorgdheid uitgesproken over de verblijfplaats van de kinderen, omdat de burens de moeder en de kinderen op ongezette tijden de woning zagen verlaten.
- **Teams uit het maatschappelijk werk en het onderwijs** werden niet binnengelaten om de kwaliteit van het thuisonderwijs van de kinderen te beoordelen, en er bestond geen wettige manier om toegang te verkrijgen tot de woning van het gezin omdat de moeder hen de toegang weigerde.

Het multi-institutionele Channel-panel instrueerde de plaatselijke CVE-functionaris (countering violent extremism) om toezicht te houden op de totstandkoming van een gemeentelijk risicobeheersings- en doorverwijzingsplan voor de moeder en haar kinderen. In dit geval werden de volgende instanties ingeschakeld.

- **Gezondheidszorg:** er werd informatie opgevraagd bij gezondheidszorginstellingen om de medische dossiers, vaccinatiestatus en andere gegevens van de kinderen te controleren teneinde inzicht te verkrijgen in hun welzijn.
- **Onderwijs:** het oudste kind had korte tijd een naschoolse Koranschool bezocht en deze school werd verzocht informatie aan het panel te verstrekken over eventuele relevante incidenten of punten van zorg.
- **Maatschappelijk werk:** er werd een uitgebreide evaluatie van het gezin gepland door een maatschappelijk werker om informatie te verkrijgen over het welzijn van de kinderen en om vast te stellen of de ouders een risico vormen voor de kinderen. Indien dit het geval was, moest de maatschappelijk werker verslag uitbrengen over de reikwijdte van dit risico, en aangeven welke maatregelen eventueel genomen moesten worden om de veiligheid en het welzijn van de kinderen te waarborgen.
- **Interventieaanbieder:** een interventieaanbieder gaf gespecialiseerde begeleiding aan de maatschappelijk werker om inzicht te geven in de potentiële tekenen van radicalisering en beschermende factoren, en zou zelf een interventie uitvoeren indien de moeder daar uiteindelijk toestemming voor zou geven.

Interventieactiviteiten en -processen

Er werd een casemanagementplan geformuleerd om antwoorden te verkrijgen op de volgende vragen:

- Welke mogelijke factoren kunnen hebben bijgedragen aan haar betrokkenheid bij extremistische ideeën? Relevant zou hier bijvoorbeeld kunnen zijn:
  - Liefde en/of huwelijk;
  - Een breuk met het verleden, met name voor vrouwen die traumatische ervaringen hebben, waaronder huiselijk geweld, haatmisdaad of eerwraak. 21-10-19
- Hoe kan het risico op radicalisering worden verkleind en wie moet er bij dat proces worden betrokken?
- Wat betreft het probleem van huiselijk geweld: hoe moet bij een interventie de behoefte aan ondersteuning bij dit soort geweld worden gecoördineerd om het risico op radicalisering weg te nemen?
- Hoe kunnen de kinderen het beste worden beschermd en ondersteund in een situatie waarin hun vader wordt vervolgd vanwege strafbare feiten van terroristische aard en hun moeder mogelijk behoefte heeft aan interventiesteun?

In antwoord op deze vragen werden de volgende stappen gezet:

- Individuele sessies tussen de aangewezen maatschappelijk werker en de verschillende kinderen met het oog op het opstellen van **persoonlijke “ecogrammen”**, gevolgd door twee vervolgsessies met de kinderen om hun ecogram te bespreken, de kinderen vragen voor te leggen en te inventariseren hoe zij denken over het gezin waarin zij opgroeien;
- Ontmoetingen tussen de maatschappelijk werker en de moeder om haar opvoedingsstijl en -rol in kaart te brengen, en om na te gaan in hoeverre de strafrechtelijke veroordeling van haar man invloed heeft op het gezin. De maatschappelijk werker moest tevens informeren of de moeder persoonlijke ondersteuning wenst. Mogelijkheden waren een **opvoedingscursus, slachtofferhulp en/of Channel-interventie**: vervolgbijeenkomst waarin de resultaten van de evaluatie van de maatschappelijk werker werden gepresenteerd en besproken.
- Op basis van de informatie die was verzameld door de maatschappelijk werker tijdens de eerste evaluaties en de inzichten die aan het Channel-panel waren aangeleverd door de diverse instanties, werd voor de kinderen een zorgplan voor de lange termijn opgesteld. Hierin **waren de rollen van de verschillende instanties duidelijk omschreven, en werden duidelijke en meetbare uitkomsten gestipuleerd** voor de kinderen, tezamen met de verwachtingen die aan de ouder werden gesteld.

- De kinderen zijn regelmatig blootgesteld geweest aan een reeks ongepaste, gewelddadige en emotioneel schadelijke gedragingen van diverse volwassenen, waaronder de ouders, zoals opgetekend in de ecogrammen. Er werd een strategievergadering gehouden overeenkomstig artikel 47 van de Britse Children Act 1989, waarin is bepaald dat er ruimte is voor interventie “wanneer een lokale overheidsinstelling gegronde redenen heeft om te vermoeden dat aan een kind (die in het desbetreffende gebied woont of is aangetroffen) aanzienlijke schade wordt berokkend of zou kunnen worden berokkend”. Naar aanleiding hiervan werd er met onmiddellijke ingang een **beschermingsplan voor de kinderen** van kracht, waarin onder meer werd bepaald dat de voogdij over de kinderen tijdelijk werd overgedragen aan de zuster van de moeder, die vrijuit had meegewerkt met de maatschappelijk werker en haar bezorgdheid had uitgesproken over de banden van de moeder met ALM. Een jaar later kreeg de zuster de permanente voogdij over de kinderen.
- Er werd geconstateerd dat de moeder tijdens het gehele beoordelingsproces pertinent weigerde mee te werken met de aangewezen maatschappelijk werker. Ze bezocht de sessies onregelmatig, was oneerlijk en toonde geen bezorgdheid over het feit dat haar kinderen werden blootgesteld aan emotioneel schadelijk gedrag. Hoewel de moeder **nooit heeft ingestemd met Channel-ondersteuning** door een interventieaanbieder, heeft zij wel herhaalde pogingen ondernomen om in contact te treden met lokale overheidsinstanties en heeft een opvoedingscursus gevolgd toen dit verplicht werd gesteld om bezoekrecht tot haar kinderen te verkrijgen.
- De kinderen bleven op een prioriteitenlijst staan voor toezicht op hun welzijn vanwege aanhoudende bezorgdheid over hun sociale ontwikkeling, de echte reikwijdte en invloed van de radicalisering van hun moeder, en de **mogelijke terugkeer van de vader** na zijn vrijlating uit de gevangenis.

CASESTUDY 2: IDEOLOGISCHE INTERVENTIES - DE "AALIMAH"

Soorten kwetsbaarheid: school, onvrede over politiek, gevoel van religieuze plicht, online activiteiten.

De melding:

Een 17-jarig meisje was op een schoolcomputer op zoek geweest naar informatie over zelfmoordaanslagen en islamitische rechtvaardigingen voor de aanslagen van 9/11. De schoolleiding ontving een waarschuwing via de e-beveiligingssoftware van de school en had een eerste gesprek met de leerling om hun bezorgdheid uit te spreken. Tijdens dit gesprek leek de leerling de aanslagen van 9/11 te verdedigen. De aangewezen contactpersoon voor veiligheid op de school besloot het geval van de leerling te melden bij de lokale overheid met de opmerking dat deze melding in aanmerking zou kunnen komen voor het Channel-programma. Na acceptatie van de zaak door het Channel-panel en een eerste risicobeoordeling en gegevensverzameling besloten het meisje en haar ouders ondersteuning te aanvaarden van iemand uit het Britse Channel-programma.

Rollen van de hulpverleners

- **Interventieaanbieder:** om inzicht te krijgen in de ideologische factoren die een rol spelen bij de radicalisering van vrouwen werd er vanwege de vermeende religieus-ideologische rechtvaardigingen van de persoon in kwestie gekozen voor een vrouwelijke moslimgeleerde (een zogenaamde "Aalimah") als geschikte, gerespecteerde en gezaghebbende persoon om de interventie te coördineren.
- **Steungroepen van de lokale overheid:** de moeder van de leerling stemde in met deelname aan een opvoedingscursus die werd aangeboden door de lokale overheid om kinderen te beschermen tegen de gevaren van het internet. Deze cursus werd via de school aangeboden om ouders voor te lichten over een hele reeks onderwerpen, waaronder blootstelling aan extremistische propaganda.
- **Het schoolpersoneel:** het was de voormalige klassenleraar van het meisje opgevallen dat zij op school over een hecht netwerk van medeleerlingen beschikte, waaruit zij zich de afgelopen weken echter had teruggetrokken. Een personeelslid van de school had een opmerking van de leerling opgevangen dat de meisjes "niet moslim genoeg" waren.

Interventieactiviteiten en -processen

- **Verkrijgen van inzicht in de zaak door zorgvuldige voorbereiding:** de interventieaanbieder had iedere week een gesprek met de leerling. Deze interventieaanbieder wist achtergrondinformatie over de leerling te verkrijgen, en formuleerde voorafgaand aan de gesprekken een serie vragen en gespreksonderwerpen als leidraad voor het gesprek met de leerling.
- **Kiezen van de juiste toon:** de interventieaanbieder had zorgvuldig de juiste toon voor de gesprekken gekozen om in te spelen op de door het meisje tijdens de gesprekken geuite ongenoegens. Hierbij baseerde de interventieaanbieder zich op actief luisteren en een persoonsgerichte aanpak. Deze instrumenten waren met name nuttig om te onderzoeken wat de achterliggende redenen waren van de steun die de leerling uitsprak voor bijvoorbeeld zelfmoordaanslagen.
- **Zorgdragen voor een coherente reactie:** de interventieaanbieder moest regelmatig verslag uitbrengen aan de politie en de voorzitter van het Channel-panel, en minstens één keer per maand een gesprek met de ouders inplannen.
- **Maximaliseren van het vertrouwen en wederzijds respect tussen de interventieaanbieder en de kandidaat:** er werd een budget beschikbaar gesteld voor het houden van gesprekken buiten de woning van het gezin en na schooltijd, om te verzekeren dat er voldoende afwisseling was wat betreft locaties en activiteiten, waar nodig.
- **Inspelen op de zoektocht naar een ‘doel’:** de bezwaren van de leerling concentreerden zich op de geopolitieke context en huidige stand van zaken in de wereld, vooral wat betreft de situatie in Afghanistan. In deze gesprekken vertelde de leerling over haar interesse in geneeskunde en de kans dat zij daarmee haar intelligentie en passie zou kunnen inzetten om ter plaatse te helpen in Afghanistan. De interventieaanbieder wist dit te benoemen als een gezamenlijk overeengekomen nobel doel en hogere “jihad”, alsook een doel dat de Afghaanse samenleving in de toekomst ten goede zou kunnen komen. De leerling werd aangemoedigd om haar eigen mogelijkheden te onderkennen en om op eigen kracht campagne te voeren tegen zaken die haar tegenstonden.
- **Argumenten serieus nemen:** tijdens vier ontmoetingen heeft de interventieaanbieder een open gesprek over een aantal politieke, godsdienstige en persoonlijke onderwerpen aangemoedigd. Actief luisteren zonder te oordelen was voor de interventieaanbieder een nuttig mechanisme voor het scheppen van een vertrouwensbasis en voor het vervolgens geven van uitleg over deze onderwerpen vanuit het perspectief van de islamitische godsgelerdheid. De besproken gespreksonderwerpen waren onder meer:
  - Het specifieke incident dat had plaatsgevonden op de school en de mening van het meisje over 9/11, om te achterhalen met welke rechtvaardigingen en extremistische, Islamistische ideeën zij zich had ingelaten. Deze bleken onder meer te bestaan uit de overtuiging dat er onder leiding van de westerse wereld een oorlog tegen moslims wordt gevoerd; dat de vernietiging van de Twin Towers gerechtvaardigd was omdat de werknemers in de gebouwen vertegenwoordigers waren van instellingen die zich schuldig maakten aan “Riba”, een interpretatie van het islamitische belastingrecht waarin men afkeurend staat tegenover de winsten en exploitatie van financiële instellingen via rente; en dat zelfmoordaanslagen een nobel offer zijn die door de islam worden gesanctioneerd;
  - De reden dat zij zich had teruggetrokken uit haar vriendengroep, die bestond uit sjiitische moslims terwijl zij soennitisch was. De leerling was op Reddit benaderd in een discussieonderwerp over 9/11, en dit had haar geleid naar een besloten WhatsApp-groep die sektarische en antiwesterse opvattingen aanmoedigde en propageerde;
  - De rol van de oom aan moederszijde als “martelaar” in een conflictregio, uitdrukkelijk door haar moeder uitgelegd als een islamitische en nobele zelfopoffering die op basis van de Koran en de Islamistische beginselen gerechtvaardigd was, tezamen met haar overtuiging dat dit een politieke noodzaak was.

Uitkomsten en geleerde lessen

- De gesprekken tussen de interventieaanbieder en de leerling vonden plaats over een periode van een half jaar. Gedurende deze periode kwam de leerling langzaam afkeurend te staan tegenover 9/11 en Al-Qaida. Deze afkeuring werd sterk beïnvloed door haar eigen onderzoek naar het aantal moslims dat om het leven was gekomen bij de aanslag, maar ook door het aantal moslims dat het leven had gelaten bij andere gewelddaden over de hele wereld. Ook werd de vriendschap met haar groep schoolvrienden in ere hersteld. Dit kan gezien worden als een bijzonder positief signaal in het licht van de traditionele superioriteit die sommige soennitische moslims, aangemoedigd door Al-Qaida voelen ten opzichte van sjiïeten en andere islamitische sekten.
- Hoewel zij zich distantieerde van het ondersteunen van geweld, is zij, met steun van de school, politiek actief geworden en heeft zij bijvoorbeeld een handtekeningenactie opgezet voor terugtrekking van de troepen uit Afghanistan. Zij concentreert zich weer op haar schoolwerk en heeft zich bij de universiteit ingeschreven voor een studie geneeskunde.
- **Bestendigen van de ondersteuning:** hoewel de officiële Channel-zaak na een half jaar werd afgesloten, waren er in het daaropvolgende kwartaal maandelijkse evaluaties, die in het daaropvolgende jaar werden gevolgd door driemaandelijkse evaluaties. Deze evaluaties bestonden onder meer uit gegevensverzameling van alle instanties, alsook een klein aantal controlebezoeken door een politiebeambte aan de woning van het gezin in het kader van het Channel-programma. Hoewel deze zaak als succesvol wordt beschouwd, heeft de leerling te kennen gegeven dat zij graag had gewild dat de gesprekken met de interventieaanbieder waren voortgezet nadat de wekelijkse gesprekken waren afgesloten.

CASESTUDY 3: AANGETROKKEN DOOR GEWELD - HET GEÏSOLEERDE MEISJE

Soorten kwetsbaarheid: geestelijke gezondheid, gevoel van religieuze plicht, bekering, online activiteiten

De melding:

Deze zaak betrof een jonge vrouw van rond de 20 jaar oud die in een plattelandsdorp woonde en opgroeide in een vroom christelijk gezin. In haar jeugd had zij te maken gehad met geweld van haar ouders en haar broer. De vrouw woonde inmiddels op zichzelf. Op het darkweb ging zij op zoek naar extreem gewelddadigheden en zij ontwikkelde een fascinatie voor computerspellen, afbeeldingen, en video's over onthoofdingen en martelingen, wat ertoe leidde dat zij geboeid raakte door online IS-content. Hoewel zij zich niet interactief onderhield met anderen op het darkweb, ontstonden er als gevolg van het feit dat zij op Twitter belangstelling voor IS had getoond online gesprekken met anderen op het platform. Zo kwam ze ook in Facebook-groepen terecht en voerde ze privégesprekken met andere leden. Hierdoor kreeg ze online veel aandacht van twee mannelijke IS-aanhangers.

Ze ontwikkelde een hechte band met een van deze mannen, die zich voordeed als een zorgzaam, empathisch en betrokken persoon. Middels zijn pogingen om met het meisje een hechte, sympathieke maar niet-romantische relatie op te bouwen was deze man mettertijd in staat haar een aantrekkelijk en verheerlijkt beeld van het geweld en de missie van IS voor te spiegelen, wat tot gevolg had dat zij een geromantiseerd beeld van IS ontwikkelde.

De tweede man probeerde de jonge vrouw online voor IS te ronselen via een andere tactiek, namelijk door gesprekken over de belangrijkste grondbeginselen van de Islamistische ideologie. Hij benaderde haar met een gesprek over de islamitische fiqh (religieuze en ethische regels) en hoofdstukken uit de Koran die handelen over oorlogsvoering. Ondanks haar interesse in geweld en haar emotioneel fragiele achtergrond vond zij de gesprekken met deze man onprettig, omdat hij zich lomp gedroeg en dwingend en ongevoelig overkwam. De gesprekken boden haar echter een ideologisch kader voor haar aanhoudende interesse in geweld. Al snel overwoog zij om zich te bekeren tot de islam, ondanks het feit dat zij behalve de twee mannen die zij online had ontmoet geen lokale of persoonlijke banden had met het islamitische geloof.

Rollen van de hulpverleners

- **Politie** - Als gevolg van de contacten van de vrouw met bekende IS-ronselaars werd zij via het Channel-programma gemeld bij de politie, waarna een Channel-interventie voor haar in gang werd gezet. Er werd voor de vrouw een officieel onderhoud met een interventieaanbieder geregeld.

- **Interventieaanbieder** - Er werd een interventieaanbieder aangewezen. De gekozen interventieaanbieder was opgeleid als psycholoog en therapeut, en werd gezien als bij uitstek geschikt voor de ondersteuning van deze kandidaat. Er werd een officieel onderhoud voor de vrouw gepland en dit werd onmiddellijk goedgekeurd door het Channel-panel.
- **Familie en gemeenschap** - De familie van de vrouw bleek een islamofobe houding te hebben, had een voorgeschiedenis van geweldpleging en wilde niet meewerken. Hierdoor zou de familie een negatieve invloed kunnen hebben op het interventieproces. Ook de lokale gemeenschap rond de kandidaat bood geen constructieve steun en de jonge vrouw gaf tevens te kennen dat er volgens haar in de bredere gemeenschap een diep wantrouwen heerste jegens moslims.
- **Therapeuten in de geestelijke gezondheidszorg** - De duidelijk kwetsbare geestelijke gezondheid van de jonge vrouw, die er in eerste instantie toe had geleid dat zij zich aangetrokken voelde tot IS had idealiter een centrale rol in haar interventie in moeten nemen. Er werd echter geen deskundige uit de geestelijke gezondheidszorg aangesteld, waardoor er onvoldoende aandacht werd besteed aan haar zwakke geestelijke gezondheid.

Interventieactiviteiten en -processen

- **Normaliseren van haar relatie met en interpretatie van de islam:** de IS-ronselaars waren haar enige kennismaking met de islam, waardoor zij over een gebrekkige theologische kennis beschikte. De interventieaanbieder speelde een cruciale rol in de volgende opzichten:
  - De kandidaat opnieuw laten kennismaken met de islam, en de historische context van de Koran en het leven van de profeet Mohammed inkaderen in het leven van vandaag de dag.
  - Het aanbieden van een kader en de instrumenten voor bestudering van de Koran en de geschriften, teneinde haar in staat te stellen vanuit een objectiever referentiekader de geschriften te interpreteren en vraagtekens te plaatsen bij de weergave daarvan in Islamistische propaganda. Deze training leerde haar om onafhankelijk betrouwbare bronnen te raadplegen en de argumenten die door anderen werden gepresenteerd aan een kritisch oordeel te onderwerpen.
  - Dit stelde haar in staat om verschillende passages uit de Koran uit te lichten en kritisch te beoordelen, zodat zij daarover haar mening kon geven en het initiatief kon nemen tot een gesprek over de passages die haar het meest boeiden.
- **Aandacht voor de onderliggende kwetsbaarheden:** de kandidaat leefde bijzonder geïsoleerd en haar gedrag werd gekenmerkt door negatieve socialisatie, wat haar gevoel versterkte dat moslims als “anders” werden beschouwd.
- **Het creëren van een veilige omgeving:** om stigmatisering te voorkomen hebben de hulpverleners extra voorzorgsmaatregelen genomen om een veilige ruimte te creëren voor de kandidaat. Zo werd er niet afgesproken in plaatselijke cafés of openbare ruimten. Op deze manier werd voorkomen dat zij werd blootgesteld aan een potentieel vijandige gemeenschap die zij wantrouwde. De hulpverleners hebben in samenspraak met de interventieaanbieder een ‘verhaal’ ontwikkeld voor het geval zij zouden worden benaderd door vrienden of familie van de vrouw en er op deze wijze voor gezorgd dat zij zich veilig kon voelen tijdens de gesprekken.
- **Communicatie tussen het Channel-panel en de interventieaanbieder:** in dit geval was de interventieaanbieder in de gelegenheid zitting te nemen in het Channel-panel en dit kwam ten goede aan de communicatie met alle andere hulpverleners. De interventieaanbieder gaf rechtstreekse terugkoppeling over deze zaak.

Uitkomsten en geleerde lessen

- **Een beoordeling van de geestelijke gezondheid:** vanwege de zwakke geestelijke gezondheid van de vrouw, had in het kader van het interventieplan een volledige beoordeling van haar geestelijke gezondheid plaats moeten vinden. Dit had moeten gebeuren voordat de interventieaanbieder begon met een ideologische interventie, niet alleen om voor zover mogelijk de veiligheid van de interventieaanbieder te waarborgen, maar ook om uit te sluiten dat haar geestelijke problemen in de eerste plaats verantwoordelijk waren voor het feit dat zij zich aangetrokken voelde tot geweld. Zelfs na afloop van de sessies met de interventieaanbieder was het van het grootste belang geweest dat het welzijn van de vrouw regelmatig werd gecontroleerd en dat lange termijn risico's werden geanalyseerd. In dit geval was de interventieaanbieder een gediplomeerde psycholoog en therapeut. Dit was zeker nuttig in deze zaak, maar niet toereikend voor een volledige beoordeling van de geestelijke gezondheid.
- **Privacy:** de afdeling terrorismebestrijding van de politie had een herinnering betreffende de afspraak met de interventieaanbieder naar het adres van het gezin gestuurd en deze was door de gezinsleden gelezen. Dit had tot gevolg dat de vrouw niet verder wilde meewerken aan het interventieproces. Alle correspondentie over een interventieproces moet als privé-correspondentie worden beschouwd en vertrouwelijk worden behandeld. Gezinsleden, vrienden en kennissen van de kandidaat mogen geen inzage hebben in deze correspondentie, tenzij zij daartoe wettelijke toestemming hebben (bv. in het geval van personen jonger dan 18 jaar in het Verenigd Koninkrijk) of een noodzakelijk en ondersteunend onderdeel van een interventie vormen. Dit wordt gedaan om zeker te weten dat het vertrouwen van de kandidaat niet wordt geschaad en dat de omgeving van de kandidaat niet van negatieve invloed is op de succesvolle uitkomst van een interventie.
- **Afsluiting van de interventie:** de interventie werd gestopt door de kandidaat, die verdere medewerking weigerde. De interventieaanbieder was echter van mening dat de gesprekken al tot een “bevredigend” niveau van disengagement van de extremistische ideeën hadden geleid.
- **Risicobeheer na afloop van een interventie:** gezien de grote geestelijke gezondheidsproblemen in deze zaak en de weigering van de kandidaat om verder aan het interventieproces deel te nemen zou er een officiële procedure moeten bestaan voor doorverwijzing naar de geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen. Dit zou de vrouw toegang hebben gegeven tot behandeling, en zou zorg hebben gedragen voor regelmatige controles van haar welzijn en inzicht in de mate waarin zij behoefte heeft aan langdurige zorg.

BIJLAGE 1: AANBEVELINGEN VOOR BELEIDSMAKERS

Onderkennen van het belang van genderdynamiek bij extremisme: programma's die speciaal gericht zijn op geradicaliseerde vrouwen en meisjes dienen rekening te houden met genderspecifieke factoren en genderdynamiek. Hoewel ieder geval uniek is, speelt gender een cruciale rol in de invloeds- en identiteitsconstructies van geradicaliseerde vrouwen. Gender is daarmee een factor die mee zou moeten wegen bij het opstellen van interventiekaders en beleidsrichtlijnen. Er zijn gendergebonden motivaties, gedragingen, dynamieken en rekruteringsfactoren die vooral vrouwen blootstellen aan het risico van radicalisering, ook al zijn er veel overlappingen met de radicaliseringsfactoren voor mannen. Dit betekent dat geradicaliseerde vrouwen mogelijk een andere benadering nodig zouden kunnen hebben dan mannen. Bij het voor deze toolkit verrichte onderzoek zijn de volgende factoren naar voren gekomen:

- De aantrekkingskracht van het “zusterschap”;
- Het vooruitzicht op liefde en/of een huwelijk;
- Het verzet tegen een vooraf bepaald, alledaags leven waarin men weinig zeggenschap heeft over de beslissingen die worden genomen;
- Een breuk met het verleden (dit geldt met name voor vrouwen die traumatische ervaringen hebben, waaronder huiselijk geweld, haatmisdad of eerwraak);
- Door vrouwen of meisjes ondervonden discriminatie op grond van hun geslacht, etniciteit en/of godsdienst.

Bovendien wordt in het onderzoek benadrukt dat genderdynamiek van invloed kan zijn op de mogelijke effectiviteit van interventies en deradicaliseringsmethoden. In sommige van de geanalyseerde gevallen waren vrouwelijke interventieaanbieders bijvoorbeeld beter in het winnen van het vertrouwen van de moeders van de kandidaten, terwijl in andere gevallen mannelijke hulpverleners beter pasten in het bredere culturele stereotype van “autoriteit”, waardoor de kandidaat beter meewerkte met de interventie. In sommige gevallen toonden de moeders van geradicaliseerde vrouwen of meisjes grotere bereidheid om te praten met mannelijke hulpverleners omdat zij het beschamend vonden beoordeeld te worden door een andere vrouw, terwijl in andere gevallen mannelijke interventieaanbieders door hun contacten met vrouwelijke familieleden extra spanningen opriepen omdat de vrouwen bang waren voor sociale gevolgen als zij gezien zouden worden in het gezelschap van een man zonder dat hun echtgenoot daarbij aanwezig was. Een bewustzijn van deze gendergebonden effecten kan de interventies en de medewerking van de kandidaten bevorderen.

Vermijden van simplistische aannames over de radicalisering van vrouwen: in het kader van het deradicaliseringsproces moeten er regelmatig en op structurele basis, trainingen van interventieaanbieders plaatsvinden. De daarbij gebruikte gegevens over de genderdynamiek en rekruteringsstrategieën van extremistische bewegingen moeten voortdurend worden bijgewerkt. Het kan soms voorkomen dat een interventieaanbieder niet beschikt over de actuele kennis van ideologische trends, tactieken en ideeën die vaak nodig is om legitimiteit en vertrouwen te scheppen, en om adequaat in te spelen op de kwetsbaarheden van de kandidaten. Hierdoor zou het voor kunnen komen dat een interventieaanbieder niet in staat is een sterke band met een kandidaat op te bouwen, wat effect kan hebben op het succesvol uitvoeren van een effectieve en veilige interventie. Omdat internationale conflicten en lokale motieven voor radicalisering voortdurend aan verandering onderhevig zijn, moet de interventieaanbieder deze kennis via training krijgen aangereikt, zodat in iedere zaak effectieve en goed geïnformeerde beslissingen kunnen worden genomen. Er moeten deskundigen worden aangetrokken om deze training te ondersteunen, zodat de meest recente tactieken, trends en bewegingen kunnen worden geïntegreerd in het interventiewerk.

Zorg dragen voor een veelzijdige behandeling van geradicaliseerde vrouwen en meisjes: in veel van de gevallen die in het onderzoek zijn beoordeeld, kwam naar voren dat behalve de ideologische redenen ook ervaringen met vooroordelen en gevoelens van machteloosheid en gebrek aan zingeving belangrijke factoren waren in de individuele radicaliseringsprocessen. Hulpverleners die geradicaliseerde Islamistische vrouwen en meisjes behandelen, hebben baat bij een breder scala aan instrumenten en tactieken om hierop in te spelen. Afgaande op de uitkomsten van het onderzoek kan hierbij onder meer worden gedacht aan:

Versterking van de rol van de vrouw binnen de context van de islam. Verscheidene vrouwen bleken gevoelig te zijn voor de retoriek dat de westerse samenleving neerbuigend staat tegenover vrouwen en dat IS de vrouwen een zinvol leven biedt door hen in staat te stellen hun “ware rol” zoals bedoeld door Allah te vervullen. In dit geval kan een beter begrip van de leer van het “islamitisch feminisme”, en van de verschillende interpretaties van de versterking van de rol van de vrouw binnen de context van de islam, hulpverleners helpen om vrouwen een andere weg naar een zinvolle invulling van hun rol als vrouw te tonen.

Behandeling van getraumatiseerde vrouwen. In Nederland hadden diverse vrouwen een achtergrond met traumatische ervaringen, waaronder huiselijk geweld en seksueel misbruik. Het opleiden van hulpverleners voor de behandeling van vrouwen met een dergelijk getroebleerd verleden kan zijn vruchten afwerpen. Bovendien kan het voor vrouwen met een dergelijke achtergrond moeilijker zijn te re-integreren of afstand te doen van de extremistische levenswijze, omdat zij geen veilige familiebanden hebben om op terug te vallen. Het kan ook moeilijker zijn voor de hulpverlener om het vertrouwen van de vrouwen te winnen. In plaats van een ‘professionele’ aanpak kan het onderhouden van een ‘laagdrempelig contact’, het zorgvuldig luisteren en het bieden van ondersteuning bij kleine, alledaagse zaken betere resultaten opleveren in het overbruggen van mogelijk wantrouwen.

Tactieken en instrumenten voor het bevorderen van zelfrespect en een gevoel van eigenwaarde. In het Verenigd Koninkrijk bleken vrouwen die genoeg hadden van hun dagelijks leven vaak fanatieker voorstander van het ideaal waarvoor zij gekozen hadden. Deze vrouwen waren veelal moeilijker op andere gedachten te brengen, omdat zij er volledig van overtuigd waren dat zij hadden gekozen voor de ultieme oplossing voor hun problemen. Wanneer hulpverleners zich bewust zijn van deze dynamiek, zijn zij beter in staat de vrouwen te tonen hoe zij via een niet-gewelddadig traject zelfredzaamheid en hernieuwde zeggenschap over hun leven kunnen verkrijgen. Hulpverleners en interventieaanbieders die vrouwen behandelen, kunnen baat hebben bij tactieken en instrumenten voor het bevorderen van het zelfrespect en het gevoel van eigenwaarde in gevallen waarin is vastgesteld dat het gebrek daaraan een belangrijke rol speelt in het radicaliseringsproces van de vrouwen in kwestie. Het onderzoek bracht problemen aan het licht van vrouwen en meisjes die zich “ondergewaardeerd” voelden of die het gevoel hadden geen doel in het leven te hebben, en deze factoren maakten hen kwetsbaarder voor radicalisering. Om langdurige weerbaarheid in te bouwen in de interventiedoelstellingen moeten de hulpverleners die deze vrouwen en meisjes behandelen, waar mogelijk de beschikking hebben over extra instrumenten om hen te ondersteunen, zoals steungroepen voor vrouwen, taallessen, opvoedingsprogramma's en meer algemene activiteiten op het gebied van betrokkenheid en welzijnszorg vanuit de gemeenschap.

Opbouwen van de vereiste capaciteit voor het afhandelen van het toenemende aantal zaken waar vrouwen bij betrokken zijn: overheden en lokale instanties moeten middelen ter beschikking stellen voor het opbouwen van duurzame netwerken van interventieaanbieders en multi-institutionele partners die gedurende de gehele interventie kunnen samenwerken. Met name in het Verenigd Koninkrijk kan het kleine aantal gekwalificeerde interventieaanbieders tot gevolg hebben dat er te veel wordt vertrouwd op dezelfde personen in gevallen met verschillende geografische en ideologische achtergronden. Er zijn slechts een paar vrouwelijke interventieaanbieders actief in het Verenigd Koninkrijk, terwijl het aantal vrouwen dat terug zal proberen te keren uit Syrië en Irak naar alle waarschijnlijkheid toe zal nemen. Dit kan ertoe leiden dat er een gebrek ontstaat in zowel capaciteit als vereiste vaardigheden om met deze vrouwen om te gaan. Investerings in een groter netwerk van opgeleide interventieaanbieders, die een breed scala aan tactieken, instrumenten en professionele disciplines delen, kan dit ondervangen. Niet alleen zal dit uitgebreidere interventies mogelijk maken, maar het kan ook helpen voorkomen dat personen of organisaties (mogelijk) overbelast raken.

De huidige gespecialiseerde interventieaanbieders in het Verenigd Koninkrijk bestaan voor een deel uit voormalige extremisten of personen met een diepgaand en vaak persoonlijk ideologisch inzicht in extremistische bewegingen. Het aantal voormalige extremisten dat betrokken kan worden bij het interventiewerk blijft echter klein. Bij de uitbreiding van de beschikbare middelen voor interventies moet de nadruk daarom rusten op de verbetering van de vaardigheden van de hulpverleners op basis van de expertise die inmiddels is opgedaan bij interventies via het maatschappelijk werk of de gezondheidszorg, en het geven van gespecialiseerde training op het gebied van de achterliggende ideologische factoren die ten grondslag liggen aan het extremisme. Overheden en lokale instanties moeten zich concentreren op het uitbouwen van een demografisch en professioneel divers partnernetwerk. Zo kan worden verzekerd dat men de beschikking heeft over een breed scala aan passende expertise en dat alle kandidaten via een holistische aanpak kunnen worden behandeld.

Vooropstellen van de ontwikkeling van een sterke en betrouwbare relatie tussen de interventieaanbieder en de kandidaat: Beleid en daarmee verband houdende handelingsperspectieven van het interventieproces dienen duidelijk geformuleerd te worden.

Compatibiliteit tussen de interventieaanbieder en de kandidaat is belangrijk voor een succesvolle interventie. Er moeten duidelijke protocollen worden geformuleerd waarin aandacht wordt besteed aan de dynamiek die samenhangt met gender, sociaaleconomische factoren, en etnische en religieuze achtergronden, die allemaal van grote invloed kunnen zijn op de effectiviteit van de interventies. Er moet ook terdege rekening worden gehouden met de potentiële schade die kan worden berokkend door het plotseling wegvallen van de sterke band tussen de interventieaanbieder en de kandidaat na beëindiging van de begeleiding. Om te verzekeren dat er geen schade wordt berokkend, moet er rekening worden gehouden met de waarde van deze relatie en de diepgaande gesprekken met de interventieaanbieder wanneer men overweegt de interventieaanbieder aan een andere kandidaat toe te wijzen. In een dergelijk geval moeten interventieaanbieders de mogelijkheid hebben om rechtstreeks verslag uit te brengen aan de multi-institutionele panels. Zo kan worden verzekerd dat iedereen tijdens de besluitvorming beschikt over alle aanwezige kennis over de kandidaat en kan worden voorkomen dat de relatie met de interventieaanbieder voortijdig wordt beëindigd.

Ontwikkelen van vertrouwen in het systeem: communicatie over interventieprogramma's dient transparant te verlopen om de veilige en succesvolle uitvoering hiervan te waarborgen. Om de overheidsgeïnitieerde interventieprogramma's te laten slagen zijn zowel de toestemming als de steun van de kandidaten en hun families vereist. In het verleden hebben in het Verenigd Koninkrijk gemeenschappen met argwaan gereageerd op de aangeboden interventieprogramma's, die veel aandacht van de media genereerden. Dergelijk wantrouwen kan van invloed kan zijn op de steun en instemming van kandidaten, families, gemeenschappen en instanties, alsook op hun bereidheid om deel te nemen aan dergelijke programma's. Alle instanties die bij het proces betrokken zijn zouden daarom moeten zorgen dat zij voor het grote publiek beschikken over uitgebreide informatie ten aanzien van hun rol en activiteiten. Dit kan helpen het eventuele initiële wantrouwen van kandidaten en hun families jegens hulpverleners weg te nemen. Goede voorbeelden uit de praktijk zijn onder meer:

- Het permanent aanbieden van voorlichtingsmateriaal aan het grote publiek via een scala aan online en offline platforms. Deze voorlichting kan bestaan uit informatie over de exacte rol, processen en taakstelling van de interventie-initiatieven en de multi-institutionele hulpverleners die daarbij betrokken zijn;

- Het organiseren van informatiebijeenkomsten voor de gemeenschap, hetgeen belangrijke opiniemakers in staat stelt de procedures rechtstreeks te volgen;

- Een publieksgerichte website met duidelijk omschreven doorverwijzingstrajecten en -criteria;

- Aanzienlijke investeringen in de opleiding van interventieaanbieders, mogelijk met inbegrip van opleiding en certificering in maatschappelijk werk gericht op hulp aan kinderen en volwassenen, met daarnaast aandacht voor gegevensbescherming en naleving van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (met name artikel 8: Recht op eerbiediging van privéleven, familie- en gezinsleven, artikel 9: Vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst en artikel 10: Vrijheid van meningsuiting).

Ontwikkelen en toepassen van consistentie in de behandeling van teruggekeerde vrouwen en meisjes: beleidsmakers moeten zorgen dat zij adequaat inspelen op de specifieke en complexe ervaringen van de vrouwen en meisjes die zijn teruggekeerd uit IS-gebied. Hierbij dient een balans te worden gevonden tussen rehabilitatie en vervolging, waarbij in overweging genomen dient te worden dat de meeste vrouwen en meisjes die zijn teruggekeerd uit Syrië of Irak, zichzelf niet in een kwaad daglicht zullen willen stellen door te vertellen over de ware omvang van de rol die zij hebben gespeeld in IS-gebied. Dit vormt een grote uitdaging voor beleidsmakers: er moeten duidelijke richtlijnen zijn voor hulpverleners die het vertrouwen moeten winnen van terugkeerders waartegen tegelijkertijd politieonderzoeken lopen. Dit vereist mogelijk een uitbreiding van de reikwijdte van de bestaande interventieprogramma's. Eén mogelijkheid is het gebruikmaken van de diensten van professionele therapeuten en begeleiders, die zijn opgeleid om te zwijgen over vertrouwelijke informatie. Deze aanpak zou een oplossing zijn voor de angst van teruggekeerde vrouwen en meisjes dat zij zichzelf in een kwaad daglicht stellen door deelname aan interventieprogramma's. In de UK CONTEST-strategie van 2018 wordt deels ingegaan op deze kwesties. Er wordt echter geen expliciete richtlijn geboden, anders dan de vereiste dat de vrouw in kwestie zich regelmatig bij de politie moet melden.¹⁷

BIJLAGE 2: BESTAANDE HULPMIDDELEN EN HANDVATEN VOOR INTERVENTIEAANBIEDERS EN BELEIDSMAKERS

HULPMIDDELEN	AUTEURS	LAND VAN HERKOMST	DOELGROEP - GEBRUIKERS	ONDERWERP	LINK NAAR BRON
Compendium of Good Practices for VOs [Compendium van goede praktijkvoorbeelden voor de behandeling van gewelddadige extremistische daders]	Eelco Kessels, Christopher Dean en Sebastien Feve.	Verenigd Koninkrijk, VS, Nieuw-Zeeland, Australië, Canada	Reclasseringsdiensten die te maken hebben met gewelddadige extremistische daders	Afwegingen die moeten worden gemaakt voorafgaand aan de interventies. Re-integratiebeleid, -strategieën en -planning.	http://veocompendium.org/
Terra Toolkit	Holly Young, Jorien Holsappel, Magda Rooze, Arjan de Wolf, Jonathan Russell en Usama Hasan.	EU-lidstaten	Docenten, maatschappelijk werkers, politie, religieuze leiders en beleidsmakers die werken met jonge mensen	Handboek met goede praktijkvoorbeelden en tips om inzicht te krijgen in de radicalisering van verschillende groepen mensen.	https://terratookit.eu/wp-content/uploads/2014/09/TERRATOOKIT_FULL_PRINT_web_27.pdf
Preventing and Fighting Radicalisation at the Local Level (Chapter V) [Voorkomen en bestrijden van radicalisering op lokaal niveau (hoofdstuk V)]	Sebastian Sperber, Juan Cristellys en Veronique Kaetelar.	EU-lidstaten	Diverse belanghebbenden (bv. hulpverleners, gezinnen, leraren)	Praktische inzichten en instrumenten voor het versterken van de capaciteiten van lokale belanghebbenden op het gebied van het omgaan met geradicaliseerde personen.	https://issuu.com/efus/docs/publication_liaise_en-web
Terrorism, Radicalisation & Countering Violent Extremism [Terrorisme, radicalisering en bestrijding van gewelddadig extremisme]	Shashi Jayakumar	Internationaal	Hulpverleners die actief zijn in de bestrijding van gewelddadig extremisme	Een wetenschappelijke handleiding/gids voor hulpverleners.	https://www.palgrave.com/gp/book/9789811319983
A New Approach? Deradicalization Programs and Counterterrorism [Een nieuwe aanpak? Deradicaliseringsprogramma's en terrorismebestrijding]	Ellie B. Hearne en Nur Laiq	VN-lidstaten	Hulpverleners die betrokken zijn bij deradicaliseringsprogramma's	Verslag van praktijkervaringen bij het opzetten van deradicaliseringsprogramma's.	https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/a_new_approach_epub.pdf
RAN Exit Academy "Communicating with radicalised individuals in an exit setting" ["Communiceren met geradicaliseerde personen die zich bevinden in een deradicaliseringsproces"]	Maarten van de Donk	EU-lidstaten	Hulpverleners die zich bezighouden met deradicalisering	Handboek met goede praktijkervaringen voor het tot stand brengen van zinvolle communicatie tussen hulpverleners en deelnemers, met de nadruk op "voormalige extremisten".	https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/home-affairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-exit/docs/ran_exit_academy_communicating_25-26_04_2018_en.pdf

HULPMIDDELEN	AUTEURS	LAND VAN HERKOMST	DOELGROEP - GEBRUIKERS	ONDERWERP	LINK NAAR BRON
The Roles of Women in Counter-Radicalisation and Disengagement (CRaD) Processes [De rol van vrouwen in procedures gericht op contraradicalisering en disengagement] Best Practices and Lessons Learned from Europe and the Arab World [Goede praktijken en geleerde lessen uit Europa en de Arabische wereld]	Jennifer Philippa Eggert	Libanon	Beleidsmakers en hulpverleners die werken aan procedures gericht op contraradicalisering en disengagement	Een bespreking van de bestaande methoden voor contraradicalisering en disengagement alsmede de rollen van vrouwen in deze procedures door belichting van het debat van internationale wetenschappers en hulpverleners alsook de ervaringen van drie maatschappelijke organisaties die in Libanon, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland actief zijn.	https://www.berg-hof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Other_Resources/Berghof_Input_Paper_Women_Counterradicalisation.pdf
De Britse strategie voor terrorismebestrijding	Ministerie van Binnenlandse Zaken van het Verenigd Koninkrijk	Verenigd Koninkrijk	Politie, veiligheidsdiensten en andere beleidsmakers	Vierde editie van de Britse strategie voor terrorismebestrijding, CONTEST, waarin met terrorisme verband houdende dreigingen in het Verenigd Koninkrijk worden belicht. Blz. 26 bevat informatie over het Channel-programma. Blz. 36 bevat een casestudy van het Britse beleid ten aanzien van geradicaliseerde personen die terugkeren uit Syrië en Irak.	https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/716907/140618_CCS207_CS0218929798-1_CONTEST_3.0_WEB.pdf
Toolkit met praktijkvoorbeelden van preventiewerk in het kader van het Prevent-programma voor de lokale autoriteiten en partnerorganisaties	Ministerie van Binnenlandse Zaken van het Verenigd Koninkrijk	Engeland en Wales	Britse hulpverleners die werkzaam zijn in het Prevent-netwerk	Praktische informatie en praktijkvoorbeelden ter ondersteuning van lokale overheidsinstanties en hun partners in het werk gericht op de bescherming van kwetsbare personen tegen radicalisering. Op blz. 13 worden de Channel-panels besproken.	https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/736759/Prevent_Duty_Toolkit_for_Local_Authorities.pdf
Wettelijke richtlijnen voor leden van Channel-panels: bescherming van kwetsbare personen zodat zij zich niet inlaten met terrorisme	n.v.t.	Engeland en Wales		Richtlijnen voor panelleden en partners van lokale panels in Engeland en Wales met betrekking tot de in de Counter-Terrorism and Security Act 2015 genoemde plicht tot het bieden van steun aan kwetsbare personen zodat zij zich niet inlaten met terrorisme.	https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/425189/Channel_Duty_Guidance_April_2015.pdf

BIJLAGE 3: BESTAANDE BELEIDSKADERS EN INTERVENTIEMETHODES IN HET VERENIGD KONINKRIJK EN NEDERLAND

Het aanbod van programma's gericht op deradicalisering, disengagement en rehabilitatie is de afgelopen jaren toegenomen. Zowel in Nederland als in het Verenigd Koninkrijk is grote vooruitgang geboekt in de opvang en behandeling van vrouwen via bestaande en beproefde interventieprogramma's. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de huidige beleidskaders en interventiemethoden die worden gebruikt in Nederland en het Verenigd Koninkrijk.

Interventiekader 1: Het Britse Channel-programma

Hoe werkt het?

Channel is een vertrouwelijk, vrijwillig programma dat wordt aangeboden door lokale overheidsdiensten in Engeland en Wales. Het Channel-programma is onderdeel van het Prevent-programma, dat deel uitmaakt van de Britse nationale strategie voor terrorismebestrijding CONTEST en is gericht op de bescherming en ondersteuning van personen die door een multi-institutioneel "Channel-panel" zijn beoordeeld als kwetsbaar voor radicalisering in welke vorm dan ook.

Meldingen kunnen afkomstig zijn van burgers, scholen (bijvoorbeeld bezorgde docenten of klasgenoten) en personen die in andere sectoren zoals het maatschappelijk werk of de gezondheidszorg werkzaam zijn. De meldingen komen doorgaans binnen per telefoon of e-mail en worden ontvangen door de lokale overheidsinstantie of de lokale politie, die samen een eerste informatieverzameling uitvoeren ter verificatie van de risico's die relevant zijn voor het Channel-panel. Wanneer een zaak door het panel wordt geaccepteerd, wordt er een beoordeling van de kwetsbaarheid uitgevoerd om vast te stellen of de melding verdere actie vereist. Voorheen werd dit proces geleid door de afdeling terrorismebestrijding van de politie. Sinds kort worden deze beoordelingen als proef uitgevoerd door enkele lokale overheidsinstanties in samenwerking met hun collega's van de politie. Waar mogelijk worden de meldingen doorgegeven aan de algemene ondersteunende diensten (bv. hulpverlening aan drugs- en alcoholverslaafden, arbeidsbureaus), of aan het Channel-panel wanneer er bezorgdheid bestaat dat de persoon in kwestie kwetsbaar is voor radicalisering.¹⁸

Het Channel-panel heeft een multi-institutionele structuur waarin onder meer vertegenwoordigers uit het onderwijs, de gezondheidszorg, de lokale politie en het maatschappelijk werk zijn verenigd. Dit panel wordt bijeengeroepen om secundaire beoordelingen uit te voeren van aan hen door de politie doorgegeven meldingen en, zo nodig, holistische ondersteuningsplannen te ontwikkelen die specifiek zijn afgestemd op de individuele behoeften van iedere persoon over wie een melding is ontvangen. Bij iedere lokale overheidsinstantie in het Verenigd Koninkrijk moet een Channel-panel worden ingesteld, dat bestaat uit vertegenwoordigers uit alle relevante sectoren, en deze panels moeten maandelijks bijeenkomen.

Wie is erbij betrokken?

Het Channel-programma berust op een multi-institutioneel kader dat is gericht op de beoordeling en ondersteuning van gevallen van radicalisering. Bij het programma is een aantal belanghebbenden uit de gemeenschap en de politie betrokken. In het Channel-panel zijn vertegenwoordigers van de lokale politie, de lokale overheid, het onderwijs, de jeugddetentiecentra, de geestelijke en bredere gezondheidszorg, en de arbeidsbureaus verenigd. Zo wordt gewaarborgd dat het individuele werkplan is gebaseerd op een breed scala aan standpunten en inzichten, en dat er zo nodig een groot aantal ondersteunende maatregelen kan worden genomen voor de aanpak van de specifieke aspecten van ieder geval van radicalisering.

Welke mogelijke problemen zijn er?

Het Channel-programma en in breder verband het Prevent-programma van CONTEST zijn in het verleden onderwerp geweest van speculaties en kritiek. Critici van het programma wijzen erop dat het programma aanleiding kan geven tot overheidscontroles en belemmering van vrijheid van meningsuiting. Daarbij stellen zij dat de aanpak angst en tweedeling zaait omdat het programma aanmoedigt - en soms vereist - dat ambtenaren, soms met weinig kennis van hoe radicalisering zich manifesteert, alleen op basis van eerste aannames meldingen doen over personen (uit hoofde van Prevent zijn mensen die werkzaam zijn in het onderwijs bijvoorbeeld verplicht om meldingen te doen over personen die volgens hen kwetsbaar zijn voor radicalisering). Een aantal lobbygrepen heeft opgeroepen tot een boycot van het programma.

Voorstanders van het programma stellen dat het nuttig is om een scala aan instanties de wettelijke plicht op te leggen, om zo te garanderen dat het programma is ingebed bij de maatschappelijke dienstverlenende instanties en niet alleen van bovenaf is opgelegd. Dit zou van cruciaal belang zijn in het transparanter maken van het programma. Om ervoor te zorgen dat er voldoende inzicht is in de risico's en symptomen van radicalisering zouden alle sectoren die volgens Prevent onderworpen zijn aan deze meldingsplicht toegang hebben tot een reeks e-leermiddelen en persoonlijke trainingen. Daarnaast wordt benadrukt dat alle meldingen in iedere context moeten worden doorverwezen door een daartoe aangestelde veiligheidsfunctionaris in overeenstemming met bestaande standaarden geldend voor meldingsprocedures (bv. melding van drugsgebruik, verwaarlozing van kinderen).

Hulpverleners die werkzaam zijn in het Prevent-programma, hebben zich samen met het Ministerie van Binnenlandse Zaken ingespannen om een evenwicht te vinden tussen de bescherming van de privacy van de personen die zijn aangemeld bij het Channel-programma en de mogelijkheden om verslag te doen van de feiten, verkeerde voorstellingen van zaken te voorkomen of in het ergste geval de leugens te bestrijden die worden verspreid door een hele reeks van anti-Prevent-groeperingen. Deze groeperingen zijn door hulpverleners beschuldigd van paniekzaaij, het verspreiden van angst en onwaarheden over de aard van het programma, en het aansporen van gemeenschappen om niet langer mee te werken met overheidsinstanties.

De Prevent-teams binnen lokale overheidsinstanties in het Verenigd Koninkrijk bieden verschillende initiatieven aan die gericht zijn op gemeenschappen. Binnen deze initiatieven wordt onder meer de nadruk gelegd op een open dialoog tussen de Prevent-functionarissen en de gemeenschappen waarin zij werkzaam zijn. Ook wordt de nadruk gelegd op trainingen waarin burgers bewuster worden gemaakt van radicalisering en waarin voorlichting wordt gegeven over de Prevent-strategie en het Channel-panel. De Dovetail-operatie, die in 2017 als proef is gestart in negen gebieden binnen het Verenigd Koninkrijk, is daarnaast gericht op het verder ontlasten van het Channel-programma door de verantwoordelijkheden daarvan te delen met de lokale overheidsinstanties - in plaats van deze verantwoordelijkheden geheel neer te leggen bij lokale rechtshandhavende instanties. Mettertijd kunnen lokale overheidsinstanties hierin zelf het voortouw nemen. De bedoeling is dat antiradicaliseringsprogramma zo niet langer worden gezien als onderdeel van de veiligheidsagenda, maar dat bescherming tegen radicalisering wordt beschouwd als thema in het kader van algemene gezondheidszorg en maatschappelijk welzijn.

Interventiekader 2: de Nederlandse aanpak

Hoe werkt het?

In Nederland zijn de aanpak van preventie en de bestrijding van gewelddadig extremisme op lokaal niveau geregeld via een netwerkmodel, waarbij partners uit verschillende sectoren verenigd zijn in zogenaamde “Veiligheidshuizen”. Het Veiligheidshuis-model was oorspronkelijk opgezet om misdaadpreventie in breder verband in goede banen te leiden. Toen Nederlandse burgers begonnen af te reizen naar Syrië om zich bij IS aan te sluiten, is de taakomschrijving van de Veiligheidshuizen uitgebreid naar de aanpak van radicalisering. Hierdoor ontstond de noodzaak tot ontwikkeling en uitvoering van een lokaal programma voor de preventie en bestrijding van gewelddadig extremisme.

In het Veiligheidshuis-model zijn meerdere sectoren vertegenwoordigd, met verschillende expertisegebieden, om zich gezamenlijk te buigen over de beoordeling en ondersteuning van gevallen die bij het Veiligheidshuis zijn aangemeld vanwege bezorgdheid over radicalisering en betrokkenheid bij extremisme. Vertegenwoordigers van de drie kernpartners in het Veiligheidshuis - de politie, het openbaar ministerie (OM) en de gemeente - hebben een signaalfunctie in hun werkgebieden. Zij kunnen personen met wie zij of hun collega's worden geconfronteerd, of over wie zij zich zorgen maken, vanuit hun werkgebied aanmelden bij de andere partijen van het Veiligheidshuis. Op dit punt bestaat er een subtiel verschil tussen het Channel-programma en het Veiligheidshuis-model: in het Channel-programma wordt geen gebruikgemaakt van vertegenwoordigers met een signaalfunctie bij de partnerorganisaties, maar komen de meldingen in plaats daarvan rechtstreeks binnen bij de politie of de lokale overheidsinstantie. Evenals het geval is bij het Channel-panel worden de meldingen bij het Veiligheidshuis echter gezamenlijk beoordeeld, en wordt zo nodig een overkoepelend ondersteuningsprogramma ontwikkeld en uitgevoerd om de personen die zijn aangemeld te beschermen tegen verder risico.

Wie is erbij betrokken?

In het Veiligheidshuis-model zijn vertegenwoordigers van de drie belangrijkste partners verenigd: de politie, het OM en de gemeente. Vertegenwoordigers van andere partijen worden indien relevant bij het proces betrokken, zoals reclasseringscentra en justitiële jeugdinrichtingen, de kinderscherming en jeugdzorg, alsook andere deelgebieden van het maatschappelijk werk (bv. hulp bij het vinden van werk), onderwijsinstellingen en instellingen voor geestelijke gezondheidszorg. Deze worden uitgenodigd om de meest effectieve aanpak voor de persoon in kwestie te bespreken en ontwikkelen.

Welke mogelijke problemen zijn er?

Het werken in multi-institutionele structuren brengt ook uitdagingen met zich mee. Deze kunnen samenhangen met onvoldoende aanwezige kennis van en inzicht in radicalisering en extremisme, maar ook met mogelijke problemen in de samenwerking tussen partijen, met name wat betreft het delen van informatie. Wanneer er voor het melden van zorgen en/of vermoedens van radicalisering of betrokkenheid bij extremisme wordt vertrouwd op de medewerkers uit de diverse sectoren die samen het multi-institutionele netwerk vormen, dan moeten deze medewerkers goed thuis zijn in dergelijke onderwerpen. Hoewel training kan bijdragen aan het verkrijgen van inzicht en kennis op dit gebied, bestaat er altijd een gevaar dat personen ten onrechte aangemeld worden. Dit kan gevolgen hebben voor de reputatie van het programma. Programma's waarbij (veel) sprake is van onterechte meldingen, kunnen bijvoorbeeld op den duur gezien worden als stigmatiserend.

Daarnaast kunnen in een multi-institutioneel kader problemen voorkomen met het delen van informatie en hoe de gedeelde informatie moet worden aangewend. Dit risico kan verkleind worden door het creëren van wettelijke kaders waarin duidelijk uiteen wordt gezet waarom en hoe de informatie wordt verzameld, gebruikt en eventueel gedeeld. Via dergelijke zorgvuldig afgebakende wettelijke kaders kan ook worden vastgelegd welke rollen en verantwoordelijkheden de verschillende partners hebben en hoe om te gaan in het geval van personeelwisselingen. Op deze manier ontstaat een duidelijk inzicht in de verplichtingen van de verschillende partners in de multi-institutionele aanpak.

BIJLAGE 4: BEGRIPPENLIJST

Interventieaanbieder

De in deze toolkit genoemde gespecialiseerde interventieaanbieders zijn hulpverleners die zich in hun behandeling richten op het ideologische aspect van de radicalisering van personen bij wie sprake is van kritieke kwetsbaarheden. Interventieaanbieders worden doorgaans in heel het Verenigd Koninkrijk ingezet in het kader van het Britse Channel-programma, en hebben de taak geradicaliseerde personen individueel te behandelen en zich daarbij te concentreren op de belangrijkste kwetsbaarheden en ideologische factoren die verband houden met hun radicalisering. In het Verenigd Koninkrijk hebben de interventieaanbieders een dienstenniveau-overeenkomst met het Ministerie van Binnenlandse Zaken. In Nederland beslist het team van het Veiligheidshuis per geval welke aanpak het nuttigst is en deze aanpak kan in bepaalde gevallen onder meer bestaan uit de gezamenlijke beslissing om een specialist op het gebied van ideologische begeleiding in te schakelen wanneer men van mening is dat de persoon in kwestie daar baat bij zou kunnen hebben.

Hulpverlener

Een hulpverlener zoals bedoeld in deze toolkit is iemand die werkzaam is in een publieke sector of als hulpverlener in het veld. Het verschil tussen hulpverleners enerzijds en beleidsmakers of leidende personen uit het maatschappelijk middenveld anderzijds is dat hulpverleners personen zijn die het beleid of de maatschappelijke doelstellingen in de praktijk moeten brengen. Onder hulpverleners wordt onder meer maar niet uitsluitend verstaan: zorgaanbieders, maatschappelijk werkers, personeel van rechtshandhavende instanties en personeel van liefdadigheidsinstellingen. Interventies kunnen worden uitgevoerd door hulpverleners of door gespecialiseerde interventieaanbieders.

Jihad en jihadisme

Jihad staat in de gewone betekenis voor “inspanning” of “strijd”. In de islamitische traditie wordt onderscheid gemaakt tussen twee vormen jihad. Er is de innerlijke strijd om “het juiste” te doen, hetgeen een strijd is tegen verleidingen. Voor de meerderheid van de moslimgemeenschap vormt deze innerlijke jihad een dagelijks onderdeel van het belijden van hun geloof. De term jihad wordt echter ook gebruikt met betrekking tot het bestrijden van onrecht en onderdrukking, het verspreiden en verdedigen van de islam, en het creëren van een goede samenleving door middel van prediken, onderwijzen en het voeren van de gewapende strijd of heilige oorlog.¹⁹ Wanneer er in deze toolkit van “jihad” wordt gesproken, verwijst de term naar de laatstgenoemde interpretatie en niet naar de innerlijke strijd van individuele gelovigen.

De oorsprong van het hedendaagse jihadisme is te herleiden tot de Russische bezetting van Afghanistan in de jaren tachtig. Ooit begonnen als een defensieve jihad tegen de Russische invasie ontwikkelde de jihad zich tot een proxy-oorlog waarbij strijders van over de hele wereld afreisden naar Afghanistan om de moedjahedien (jihadistische strijders) te steunen.²⁰ Gedurende en na afloop van de jihad in Afghanistan, en onder invloed van ideologen zoals Abdallah Azzam en Osama bin Laden²¹, ontwikkelde het moderne jihadisme zich tot een internationale ideologie met sterke antiwesterse denkbeelden.²² In plaats van één georganiseerde beweging is de jihadistische beweging veeleer een ongebonden netwerk van actoren, waarin sprake is van constant veranderende samenwerkingsverbanden en rivaliteiten. Niettemin delen de actoren de algemene doelstelling om hetgeen zij als de “ware” islam beschouwen te beschermen door de terugkeer naar een puriteinse en letterlijke interpretatie van hun geloof. Jihadisme is een van de verschillende stromingen binnen de Salafistische beweging, en onderscheidt zich door de overtuiging dat geweld de enige manier is om de gemeenschap van ware gelovigen te redden en de uiteindelijke overwinning te behalen.²³

Radicalisering

Er bestaan verschillende wetenschappelijke modellen die het proces van radicalisering trachten te verklaren. In deze toolkit wordt radicalisering gedefinieerd als het sociale en psychologische proces waarbij gangbare ideeën en/of gedragingen van personen veranderen in extremistische ideeën en/of gedragingen. Over het algemeen is men het erover eens dat dit een bijzonder ingewikkeld, multi-causaal en multidimensionaal proces is, dat van persoon tot persoon kan verschillen. De mate waarin iemand ontvankelijk is voor, of zich aangetrokken voelt tot de retoriek van een extremistische groepering wordt, met andere woorden, veroorzaakt door een combinatie van verschillende factoren.²⁴ Voorbeelden van deze factoren zijn het gevoel vervreemd te zijn van de samenleving, de identificatie met het doel van de extremisten, een verandering in groepsdynamiek, een economische achterstand, het gevoel onrecht te worden aangedaan en geopolitieke gebeurtenissen. Daarnaast kunnen doorslaggevende gebeurtenissen zoals de dood van een naaste, de ontmoeting met een charismatisch (radicaal) persoon, het verlies van werk of een directe confrontatie met discriminatie werken als een katalysator in dit proces.²⁵

Radicalisering (leidend tot gewelddadig extremisme) is een multi-causaal proces. Verschillende factoren kunnen bijdragen aan radicalisering en zelfs wanneer verschillende individuen vergelijkbare ervaringen hebben kan de ene individu wel radicaliseren en de ander niet. Daarbij hoeft een ideologische toewijding niet per se te leiden tot radicalisering. Voor sommigen kan deze ideologische toewijding leiden tot het ontstaan van bepaalde grieven of tot het zich willen aansluiten bij een bepaalde groep, terwijl het voor anderen precies andersom kan zijn, d.w.z. dat grieven of het feit dat men behoort tot een bepaalde sociale/maatschappelijke groep leidt tot ideologische toewijding. Evenzo geldt dat bij sommigen hun overtuiging en toewijding aan een zaak leiden tot het willen ondernemen van actie, terwijl voor anderen geldt dat het ondernemen van actie hun toewijding aan de zaak versterkt.²⁶

Terrorisme

Omdat er in internationaal recht geen algemeen aanvaarde definitie van deze term bestaat, volgen wij in deze toolkit de interpretatie van de Verenigde Naties en verstaan wij onder terrorisme: “elke handeling (...) die wordt gepleegd met de bedoeling de dood van of zware verwondingen aan burgers of niet-strijders te veroorzaken, met het oog op het intimideren van een bevolking of het dwingen van een regering of een internationale organisatie om een bepaalde actie te ondernemen.”²⁷

Ter toevoeging, de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid definieert terrorisme als volgt: “Terrorisme is het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappijontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden.”²⁸

De wettelijke definitie van terrorisme van de Britse overheid, zoals geformuleerd in artikel 1 van de Terrorism Act 2000, omschrijft terrorisme als “het gebruik van of de dreiging met handelingen bedoeld om de regering of een internationale gouvernementele organisatie te beïnvloeden, of de bevolking of een deel ervan te intimideren, met het oogmerk een politiek, godsdienstig of ideologisch belang te bevorderen. De actie waarvan men zich bedient of waarmee wordt gedreigd, dient te bestaan uit ernstig geweld tegen personen, ernstige schade aan eigendommen, het creëren van een ernstig gevaar voor de levens van personen, het creëren van een ernstig gevaar voor de gezondheid of veiligheid, of het voornemen tot het hinderen of ernstig verstoren van elektronische systemen”.²⁹

Gewelddadig extremisme

Net als in het geval van terrorisme bestaat er van gewelddadig extremisme geen internationaal overeengekomen definitie. Vaak worden de termen terrorisme en gewelddadig extremisme door elkaar gebruikt. Het algemene uitgangspunt is dat gewelddadig extremisme bestaat uit, maar niet beperkt is tot, terroristische handelingen. Dit komt ook tot uiting in het actieplan voor gewelddadig extremisme van de Verenigde Naties, waarin door de Secretaris-Generaal wordt gesteld dat “gewelddadig extremisme zich in breder verband manifesteert”³¹ dan terrorisme, omdat het tevens bestaat uit vormen van ideologisch gemotiveerd geweld die niet als terroristische aanslagen kunnen worden aangemerkt. In deze toolkit volgen wij de definitie die wordt gebruikt door de Organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur (Unesco), die gewelddadig extremisme in haar document Preventing Violent Extremism Through Education: A Guide for Policy-makers definieert als betrekking hebbende op de “overtuigingen en acties van mensen die geweld ondersteunen en gebruiken voor het verwezenlijken van ideologische, religieuze of politieke doelstellingen. Dit omvat terrorisme en andere vormen van politiek gemotiveerd en sektarisch geweld”.³²

De Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid gebruikt de term extremisme voor fenomenen waarbij personen of groepen opzettelijk de wet overtreden om hun idealen te verwezenlijken.³³

De Britse overheid hanteert in haar Prevent strategie de volgende definitie: “verzet in woord en daad tegen de fundamentele Britse waarden, waaronder democratie, de rechtsstaat, individuele vrijheid, en wederzijds respect en tolerantie voor verschillende geloofsovertuigingen en godsdiensten. In onze definitie van extremisme vallen tevens oproepen tot het doden van leden van onze strijdkrachten”.³⁴

Islamistisch extremisme

Met de term Islamistisch extremisme wordt in deze toolkit verwezen naar een geloofssysteem waarin de oprichting van een exclusieve, totalitaire Islamitische staat voorop staat en waarin degenen die deze overtuiging niet onderschrijven worden afgeschilderd als inferieure ‘out-group’ die met zowel impliciet als expliciet geweld moet worden onderworpen. De buitensluitende, de-humaniserende mentaliteit van Islamistisch extremisten staat haaks op pluralisme en de naleving van de universele rechten van de mens. Om de systematische politieke en maatschappelijke veranderingen die nodig zijn om hun visie op de wereld door te voeren, maken Islamistische extremisten gebruik van zowel niet-gewelddadige en subtiele middelen, als gewelddadige en expliciete middelen, waaronder terrorisme. Zowel statelijke als niet-statale actoren kunnen extremisme bepleiten.

Deradicalisering en disengagement

Zoals Alex Schmid, gerespecteerd wetenschapper op het gebied van terrorisme studies en radicalisering, in zijn conceptuele bespreking en literatuuroverzicht van radicalisering, deradicalisering en contraradicalisering aankaart bestaat er geen eenduidig begrip van wat deradicalisering precies inhoudt. In deze toolkit houden wij ons aan de definitie van John Horgan, een van de toonaangevende wetenschappers op dit gebied, die deradicalisering omschrijft als het “sociale en psychologische proces waarbij de inzet en betrokkenheid van een persoon ter zake van gewelddadige radicalisering wordt gereduceerd totdat de persoon in kwestie geen risico meer vormt wat betreft de betrokkenheid bij en inzet voor gewelddadige handelingen.”³⁵ Dit proces is, volgens andere wetenschappers onder wie Moghadam, niet (noodzakelijkerwijs) een traject tegengesteld aan radicalisering, maar veeleer een afzonderlijk proces.³⁶

Schmid wijst erop dat deradicalisering behalve als individueel proces ook kan worden gedefinieerd als een programma of beleid. Hij schrijft dat sommige wetenschappers deradicalisering zien als iedere poging om te verhinderen dat er radicalisering plaatsvindt, terwijl anderen deradicalisering niet zozeer bezien in de zin van preventie als wel in de zin van het deprogrammeren van personen die al geradicaliseerd zijn.³⁷ Schmid verwijst naar John Horgan, die deradicaliseringsprogramma's definieert als "programma's die doorgaans zijn gericht op personen die geradicaliseerd zijn, met de bedoeling hen te laten re-integreren in de maatschappij of hen ten minste af te houden van geweld."³⁸

Er bestaat een duidelijk onderscheid tussen deradicalisering en disengagement, waarbij de laatstgenoemde term betrekking heeft op het afstand nemen van een terroristische groep en de bijbehorende gewelddadigheden, en niet, zoals de eerste term op het afstand nemen van de ideeën van een dergelijke groep. Horgan legt daarbij uit dat het afwijzen van terrorisme zelden betekent (of vereist) dat de persoon in kwestie is gederadicaliseerd.³⁹ Aan de andere kant wijst Horgan erop dat een persoon ook gederadicaliseerd zijn maar, vanwege zijn/haar omgeving nog altijd het risico lopen om terug te vallen in zijn/haar oude (terroristische) netwerk.⁴⁰

- Een persoonlijk trauma, zoals gevechtservaring of het verlies van een vriend of collega als gevolg van gewelddadige ideologieën of haattheorieën;
- Het verlies van vertrouwen in het leiderschap van de groep; - Stress als gevolg van het verblijf bij de groep/uitputting als gevolg van het leven in de illegaliteit;
- De wens om een gewoon "burgerlijk" leven te leiden, zoals door middel van een huwelijk, het zoeken van een baan of het beginnen van een gezin;
- Tegenstrijdige belangen of druk door familieleden/vrienden, met name van ouders en partners/echtgenoten.⁴¹

REFERENTIES

1. 'Three UK schoolgirls 'travelling to Syria', BBC (2015), online beschikbaar [<https://www.bbc.co.uk/news/uk-31554844>].
2. R. Sherlock, K. Sadoun en L. Al-Arian, 'Foreign Wives And Children Of ISIS Are Held In Syria With Uncertain Future' (2018), beschikbaar online [<https://www.npr.org/2018/12/07/671520315/foreign-wives-and-children-of-isis-are-held-in-syria-with-uncertain-future>].
3. R. Sherlock, K. Sadoun en L. Al-Arian, 'Foreign Wives And Children Of ISIS Are Held In Syria With Uncertain Future' (2018), available online [<https://www.npr.org/2018/12/07/671520315/foreign-wives-and-children-of-isis-are-held-in-syria-with-uncertain-future>].
4. Canadian Terrorists by the Numbers: An Assessment of Canadians Joining and Supporting Terrorist Groups, http://macdonaldlaurier.ca/files/pdf/20190205_MLI_Canadian_Terrorists_Wilner_PAPER_WebFinal.pdf?mc_cid=ad857975d2&mc_eid=796503d9f6,
5. <https://www.aivd.nl/onderwerpen/terrorisme/dreiging/uitreizigers-en-terugkeerders>. De cijfers zijn bijgewerkt op 1 augustus 2019.
6. Primary, secondary and tertiary prevention <https://www.iwh.on.ca/what-researchers-mean-by/primary-secondary-and-tertiary-prevention>
7. Het Zorg- en Veiligheidshuis Rotterdam Rijnmond is een samenwerkingsverband waarin vertegenwoordigers van politie, justitie en gemeente - en indien relevant andere partners zoals de kinderbescherming - individuele gevallen van radicalisering bespreken en gezamenlijk een besluit nemen over de effectiefste aanpak. Alle gegevens van gevallen waarbij sprake was van betrokkenheid bij Islamistische netwerken van vrouwen in de regio Rotterdam zijn verzameld en onderzocht. Het ISD heeft bij het Britse Ministerie van Binnenlandse Zaken geanonimiseerde gegevens opgevraagd over relevante gevallen van geradicaliseerde vrouwen die afgehandeld zijn via het Channel-programma, maar is er niet in geslaagd ten behoeve van dit onderzoek de hand te leggen op deze dossiers.
8. Alle gegevens van gevallen waarbij sprake was van betrokkenheid bij Islamistische netwerken van vrouwen in de regio Rotterdam zijn verzameld en onderzocht. Het ISD heeft bij het Britse Ministerie van Binnenlandse Zaken geanonimiseerde gegevens opgevraagd over relevante gevallen van geradicaliseerde vrouwen die afgehandeld zijn via het Channel-programma, maar is er niet in geslaagd ten behoeve van dit onderzoek de hand te leggen op deze dossiers.
9. E. Saltman en M. Smith, "'Till martyrdom do us part': gender and the ISIS phenomenon", ISD (2015), en C. Hoyle, A. Bradford en Ross Frenet, "Becoming Mulan? Female Western Migrants to ISIS", ISD (2015).
10. Artikelen in de media over het "jihadbruiden" zijn wijdverbreid in de Britse media, bijvoorbeeld: P. Danby, 'Operation Jihadi Bride: One man's mission to rescue women from clutches of ISIS', The Mirror (2019); 'Britain's Jihadi Brides', BBC This World (2015). Recent onderzoek van het Royal United Services Institute (RUSI) ondersteunt het idee dat gebruik van de term "jihadbruid" nogal kleinerend is gezien de realiteit van de radicalisering van de door IS geronselde vrouwen. Zie Pearson, Elizabeth en Emily Winterbotham (juli 2017). "Women, gender and Daesh radicalisation: A milieu approach." RUSI Journal.
11. E. Saltman en M. Smith, "'Till martyrdom do us part': gender and the ISIS phenomenon," ISD (2015); E. Bakker en S. De Leede, "European female jihadists in Syria: exploring an under-researched topic," ICCT (April 2015); E. Pearson and E. Winterbotham, "Women, Gender and Daesh Radicalisation: A Milieu Approach," RUSI Journal (July 2017); "The women in Daesh: deconstructing complex gender dynamics in Daesh recruitment propaganda," The Carter Center (mei 2017).
12. C. Hoyle, A. Bradford and Ross Frenet, 'Becoming Mulan? Female Western Migrants to ISIS,' ISD (2015).
13. E. Pearson en E. Winterbotham, "Women, Gender and Daesh Radicalisation: A Milieu Approach," RUSI Journal (juli 2017); "The women in Daesh: deconstructing complex gender dynamics in Daesh recruitment propaganda," The Carter Center (mei 2017).
14. E. Saltman en M. Smith, "'Till martyrdom do us part: gender and the ISIS phenomenon", ISD (2015).
15. Voorbeelden in het Verenigd Koninkrijk zijn onder meer Safaa Boular, Rizlaine Boular, Mina Dich en Khawla Barghouthi, die in 2018 werden vervolgd vanwege terroristische misdrijven [<https://www.cps.gov.uk/cps/news/teenager-convicted-uk-terror-plot>].
16. <https://improvement.nhs.uk/documents/2085/active-listening.pdf>

17. Het Britse Ministerie van Binnenlandse Zaken, "CONTEST 3.0", juni 2018, beschikbaar online [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/716907/140618_CCS207_CCS0218929798-1_CONTEST_3.0_WEB.pdf], pp. 36-37.
18. Zie ook: De Dovetail-operatie. De Dovetail-operatie werd in 2017 als proef uitgevoerd in negen gebieden van het Verenigd Koninkrijk en was bedoeld om het Channel-programma te ontlasten door bepaalde verantwoordelijkheden die waren neergelegd bij de lokale politie, zoals het ontvangen van meldingen, neer te leggen bij lokale overheidsinstanties.
19. John L. Esposito, *Unholy War: Terror in the Name of Islam*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), 27-28.
20. Sebastian Kusserow en Patryk Pawlak, "Understanding Jihad and Jihadism," European Parliamentary Research Service, 2015, http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_ATA%282015%29557007.
21. Zie voor meer informatie over Abdullah Azzam: Andrew McGregor, "Jihad and the riffle alone: 'Abdullah 'Azzam and the Islamist revolution,'" *The Journal of Conflict Studies* 23, nr. 2 (2003).
22. T. Hegghammer, "Why jihad went global", Hegghammer.com. http://hegghammer.com/_files/Hegghammer_-_IAS_Newsletter_-_Why_jihad_went_global.pdf
23. Shiraz Maher, *Salafi-Jihadism: The History of an Idea*, (London: Hurst, 2016).
24. A. Silke, "Becoming a Terrorist" in *Terrorists, Victims and Society: Psychological Perspectives on Terrorism and its Consequences*, blz. 29-53, 2003; A.P. Schmid, "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review," *International Centre for Counter-terrorism*, 2013; E. Saltman & M. Smith, "Till Martyrdom Do Us Part": Gender and the ISIS Phenomenon," *Institute for Strategic Dialogue*, 2015; OSCE, "Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach", 2014; H. Allan, A. Glazzard, S. Jespersen, S. Reddy-Tumu en E. Winterbotham, "Drivers of Violent Extremism: Hypotheses and Literature Review," *Royal United Services Institute (RUSI)*, 2015.
25. R. Feddes, L. Nickolson, B. Doosje, "Triggerfactoren in het radicaliseringsproces," *Expertise-Unit Sociale Stabiliteit*, Universiteit van Amsterdam, september 2015
26. Dit gegeven is onder meer gebaseerd op de evaluatie door Borum van (toonaangevende) radicaliseringsmodellen en zijn overzicht van bevindingen, die in het algemeen worden ondersteund door wetenschappelijk onderzoek. Zie: R. Borum, "Radicalisation into violent extremism II: a review of conceptual models and empirical research," *Journal of Strategic Security* 4, nr. 4, 2011, blz. 37-62. Link: <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.2>
27. Document A/59/565 (2004) van de Verenigde Naties.
28. <https://www.nctv.nl/organisatie/ct/terrorismebestrijding/index.aspx>
29. UK Terrorism Act (2000), beschikbaar online [http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/pdfs/ukpga_20000011_en.pdf].
30. Nasser-Eddine, Minerva, Garnham, Bridget; Agostino, Katerina en Caluya, Gilbert (2011), *Countering Violent Extremism (CVE) Literature Review*, Australian Government, Department of Defence, blz. 9.
31. Verslag van de Algemene Vergadering A/70/674, punt 4.
32. Verenigde Naties, UNESCO (2017). *Preventing violent extremism through education: A guide for policy-makers*, blz. 19.
33. <https://english.nctv.nl/organisation/counterterrorism/to-counter-terrorism/Extremism/index.aspx>
34. HM Government, *Revised Prevent Duty Guidance* (2015), beschikbaar online, [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/445977/3799_Revised_Prevent_Duty_Guidance__England_Wales_V2-Interactive.pdf].
35. J. Horgan, (2009), *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*, London/New York: Routledge, blz. 141.
36. Fathali M. Moghadam, 'De-radicalisation and the Staircase from Terrorism', in David Canter (Ed.), *The Faces of Terrorism: Multidisciplinary Perspectives* (New York: John Wiley & Sons, 2009), blz. 281.
36. A.P. Schmid, *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*, ICCT, maart 2013, blz. 40.
37. Ibid., blz. 40-41.
38. John Horgan, 'De-radicalisation or Disengagement?', *Perspectives on Terrorism*, , dl. 2, nr. 4, (2008).
39. John Horgan, "What makes a terrorist stop being a terrorist?," *Journal for de-radicalisation*, winter 2014-2015, nr. 1.
40. A.P. Schmid, *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*, ICCT, maart 2013, blz. 44, verwijzend naar: Naureen Chowdhury Fink i.s.m. Ellie B. Hearne (rapporteurs), *Beyond Terrorism: De-radicalisation and Disengagement from Violent Extremism* (New York: International Peace Institute, oktober 2008), blz. 3.